

91 (R 015)

L^o 32

BIBLIOTECA
ORASELE NOASTRE

VICTOR LAZAR
CLUJUL

CULTURA NAȚIONALĂ

VICTOR LAZĂR

C L U J U L

S'A EDITAT ȘI
TIPĂRIT DE
C V L T V R A
N A Ţ I O N A L Ă
BUCUREȘTI 1923

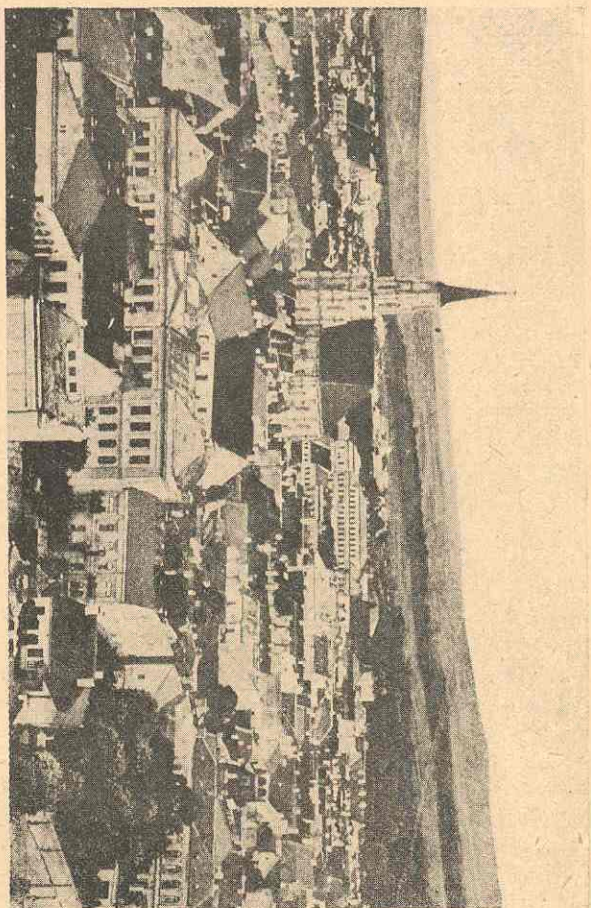
I. SITUAȚIA GEOGRAFICĂ.

Clujul, la 46°45' latitudine nordică și 42°28' longitudine estică dela Ferro, e așezat pe frumoasa vale a *Someșului mic*, care îl străbate dela V. N. V. spre E. S. E. Un canal pentru mori, abătut din Someș la intrarea în oraș, formează din o parte a acestuia o insulă.

Clujul, după poziția lui, a format cheia drumurilor la Apus până la Oradea, la N. V. prin Poarta Meseșului spre Sălagiu, la N. spre Dej și la S. spre Turda.

Intreg ținutul Clujului e deluros. Aceasta a silit pe locuitori să-și întindă curțile și pe coastele cari se ridică din valea prea îngustă a râului. Cetățuia de pe movila, care se ridică aproape din malul stâng al Someșului, e la o altitudine de 405 m. deasupra Mării Adriatice, iar Piața Unirii, centrul orașului, dela malul drept în sus, atinge numai 345 m. Cea mai mare înălțime din vecinătatea orașului o are *Dealul Feleacului* (745 m.). Venind însă către Cluj pe șoseaua dela Someșfalău vedem spre V., în depărtare nu prea mare, vârfurile înalte din Munții Gilăului, un grup al Munților Apuseni.

Frumoasă e priveliștea de pe *Cetățuie*, de unde

CLUJ. Vedere generală.

ochii cuprind aproape întreg oraşul cu multele turnuri înalte ale bisericilor de diferite rituri, apoi valea Someşului, mai largă atât înainte de intrarea lui în oraş, cât şi după ieşire. Frumos se presintă în deosebi partea oraşului cu faţa spre N. E., plină în jumătatea de sus a coastelor cu case înconjurate de pomi. E terenul, pe care erau, în afară de zidurile oraşului întărit, viile locuitorilor, plantate începând din secolul al 14-lea, astăzi tăiate de strade mărginite de grădini mari cu vile în mijlocul lor. Aceeaş frumuseţe ne-o oferă priveliştea stând deasupra acestor «Vii».

Imprejurimea Clujului e săracă în locuri frumoase apropiate, la cari accesul să fie uşor pentru oraşanul care vrea să scape Dumineca de gălăgia oraşului. Căci atât *Hoia*, dela oraş spre N. V. şi cu pădure frumoasă, cât şi *Pădurea Mănăsturului* situată spre S. reclamă osteneală şi multă sudoare, ca să ajungi la ele în plimbare. Câtă deosebire de Sibiu şi Braşov! Dar nici nu e mirare. Căci Clujul a fost oraşul boierilor unguri, cari nu s'au gândit niciodată să facă cetăţenilor simpli uşurări de felul acesta. Îşi aveau moşiile lor, cu curţi şi parcuri frumoase, unde puteau petrece de primăvara până toamna.

De altminteri verile Clujului nu sunt atât de călduroase ¹⁾ ca cele din Câmpina de pe Prahova, aşă că şi Clujul ar fi un loc de vilegiatură potrivit pentru ceice caută să scape de căldurile Câmpiei Dunării. Aierul e cam aspru, deci nepotrivit pentru cei slabi de plămâni.

¹⁾ Cea mai înaltă temperatură — excepţională — constatată aici a fost de 32° C.

Vânturile obișnuite sunt cel de N. V., uscat, și cel de S. V., care aduce ploaie.

Interesantă e *Flora* din regiunea Clujului, căci cuprinde plante, pe cari le găsim dela Pirenei până la Volga, chiar în Siberia. Sunt plante din Răsăritul Europei, cari nu trec dela Cluj spre Apus; altele din Apusul Europei, cari nu trec dela Cluj spre E., altele, dinspre S., ajung numai până la Cluj, altele se găsesc numai în regiunea Clujului și în Siberia. Și în privința *Faunei*, regiunea Clujului își are originalitatea ei față de alte ținuturi din Transilvania, căci are vietăți cari se găsesc în Siberia, Caucaz și în Europa sudică și sudestică.

La marginea Clujului, dincolo de gară, e gârla *Nadeșului*, cu apă și nămol bogate în iod, cu instalațiuni primitive de băi, și acelea ruinate dela războiu încoace.

II. DIN TRECUTUL CLUJULUI.

Numele orașului Cluj e însuș o parte din istoria lui. Mai toate orașele din Transilvania au avut și au până în ziua de azi mai multe nume, rezultat al stăpânirilor deosebite, dar și al influențelor culturale.

Cel mai vechiu nume e *Napoca*, cum se numia orașul roman întemeiat după cucerirea Daciei pe locul unei așezări dace. O piatră comemorativă romană aflată în Cluj are săpat acest nume. Locuitorii erau coloniști romani și daci băștinași. Vin năvălirile barbare și cu ele un văl acoperă istoria ținuturilor noastre. Abia din anul 1173 se cunoaște un document, în care

apare numele *slavo-român Clus*, la 1201 *Culus*, acum maghiarizat de călugării unguri scriitori de documente. Documentele despre Cluj se înmulțesc, dar și numele lui presintă tot mai multe variațiuni: *Clus*, *Culus*, *Clos*, *Calus*, *Colos*, totdeauna în combinațiune cu = *vâr* (*Clusvâr* etc.), adică *Cetatea Clujului*. Vin Sașii, un nou prilej de schimonosire a numelui românesc. La 1348 dăm de numele săsesc *Clusenborg*, care în secolul al 15-lea devine *Clausenburg* și astfel rămâne pentru Germani. Și Sașii deci i-au format întâiu numele după cel românesc *Clus*, numai târziu l-au germanizat în *Klausenburg*, ceea ce ar însemna *Cetatea schitului*. Acum Clujul și-a reluat, și oficial, vechiul nume românesc.

În epoca Reformațiunii mai apare un nume pentru Cluj: *Claudiopolis*, adică orașul împăratului *Claudius*, căci acesta ar fi contribuit la mărirea lui. Aceasta nu e dovedit prin nimic și numele *Claudiopolis*, găsit mai întâiu la 1559 în matricola universității luterane din Wittenberg (Germania), unde studiau și tineri sași din Cluj, e un product al maniei latinizării de nume, foarte obișnuită pe acele vremuri în Europa centrală și apuseană și imitată și de cărturarii catolici și protestanți din Transilvania.

Din epoca dacă nu sunt rămășițe dovedite. Sub stăpânirea romană, *Napoca* a fost un oraș însemnat pe drumul roman dela *Apulum* la *Porolissum* (Moi-grad), ba a fost câtva timp chiar capitala *Daciei Porolissense*. La început municipiu, cu populație în majoritate dacă, progresează pe calea romanizării și *Napoca* e ridicată la rangul de colonie numită, în cinstea împăratului *Marcu Aureliu*, *Colonia Aurelia Napoca*.

Din epoca romană s'au găsit și se găsesc și astăzi multe rămășițe, în adâncime și mai la suprafață: cărămizi cu semn și fără semn pe ele, vase, unelte, arme, table votive, sicriuri, țevi pentru conducte de apă, pietre cu inscripții, busturi de bronz. S'a găsit și o statuie de bronz a Venerei. Aceste urme romane s'au găsit nu numai în centrul orașului (orașul vechiu), ci și în celelalte părți ale Clujului, chiar și în împrejurimi, toate dovedind, că aici s'a desfășurat o intensă viață romană, căreia i-au pus capăt repețitele năvăliri barbare.

Până la anul 1173 nu se găsește nici un document care să amintească de Cluj. În anul acesta dăm de numele lui *Toma, Comes Clusiensis*. La 1213 se amintesc *castrenses de Clus*, apărătorii castrului Cluj. Clujul eră deci unul din castrule obișnuite în Transilvania pe ruinele vechilor așezăminte militare romane, chiar dace. Aceste nouă întărituri erau apărate la început de români după cum arată numeroasele documente din epoca posteroară acestui an, când ei se administrau după vechiul drept românesc, *jus olachale*, constituiți în județe românești (districtus olachales) și sub voivozii și cnejii lor naționali. La 1229, un document cuprinde amănunte asupra unui proces intentat de acești *castrenses* contra unor «străini», cari le-au răpit două jugăre de pământ din hotarul lor. Numele celor năpăstuiți sunt schimonosite, parte maghiarizate, dar e unul redat curat românește: *Vancea*. Străinii au nume nemțești, avem deci a face cu coloniști sași aduși aici de vreun rege al Ungariei.

Nu se știe anume anul când au venit Sașii, dar la începutul secolului al 13-lea îi vedem în proces cu

castrenses. Avem deci cetățuia de pe colina de lângă Someș, *castrum*, iar după așezarea Sașilor Clujul e amintit ca *villa*, sat, mai târziu *civitas*, oraș. La început, așezarea oaspeților celor noi nu avea întări-turi, așa că năvălirea Tătarilor din anul 1241 lasă în urma ei o pustietate ¹⁾. Regele Ștefan al V-lea, urmașul lui Bela al IV-lea, îndeamnă la reîntemeierea coloniei și de nou vin coloniști germani, dar se pare că și maghiari, în număr mai mic la început, altminteri e greu a explica luptele înverșunate de mai târziu între orașenii sași și maghiari, cei dintâi de un exclusivism foarte pronunțat de câte ori eră vorba de-a împiedica așezarea străinilor de orice naționalitate între ei. Desigur că Românii nu au fost admiși în oraș, căci nu se amintește până în veacul al 18-lea de ei ca locuitori băștinași în interiorul lui, cu toate că ținutul Clujului a fost totdeauna aproape exclusiv românesc.

Clujul, ca de altminteri toate orașele săsești — altele nici nu erau în Transilvania afară de Alba-Iulia — ia un avânt frumos, căci se bucură de o deosebită atențiune din partea regilor Ungariei. Începând cu urcarea familiei franceze a Angevinilor pe tronul Ungariei, regii dau o atențiune deosebită desvoltării orașelor, asupra cărora revarsă cu îmbelșugare privilegiile. Voiau să creeze în Ungaria și Tran-

¹⁾ Arderea și pustiirea mănăstirii de lângă Cluj, care, asemenea celei dela Alba-Iulia, pustiită și ea, eră socotită ca un *locus credibilis*, unde se păstrau documentele emanate dela regi și voivozi, explică numărul disparent de documente referitoare la Transilvania înainte de 1241.

silvania o puternică clasă socială burgheză, care să le slujească și ca razăm față de nobilimea veșnic turbulentă. În privilegiul dat de Carol Robert la 1331 cu scop de-a răsplăti credința «oaspeților» (Sașilor), dovedită și în expediția contra Românilor (Basarab!), îi desleagă de îndatorirea de-a lua parte la vreo adunare convocată în Ardeal fie de Palatin, fie de voivodul regal, fie de alt jude mare al țării.

Situația privilegiată a orașului se vede și din autonomia completă de care se bucură în administrație, justiție, finanțe.

În fruntea administrației și justiției eră *Primarul* ales dintre cei 12 jurați, aceștia aleși de cei 100 reprezentanți (*pârgari*) ai orașenilor. El avea un ajutor de primar, mai târziu, după desbinarea bisericească din secolul al 16-lea, mai mulți, căci se alegea de fiecare confesiune unul. Cetățenii își exercitau controlul prin *Sfatul cel mare* de o sută de pârgari. Regele își avea reprezentantul său în *Primarul regesc*, instituție păstrată până în ziua de azi, căci pe lângă primarul ales de cetățeni, orașul Cluj mai are și un prefect, care reprezintă Guvernul și e acum totodată și prefectul județului Cojocna. Funcționarii urbani erau notarul, secretarul și cassierul, iar pentru controlul gestiunii financiare mai ales eră un consiliu de control compus din 6 membrii. Desfacerea Clujului săsesc de legăturile cu celelalte orașe săsești (în secolul al 16-lea) întărește puterea Ungurilor, cari obțin paritatea în administrație. Cu timpul, numărul Sașilor scade prin maghiarizare tot mai mult, așa că în secolul al 18-lea Clujul eră deja maghiar.

După slăbirea Sașilor, nobilii izbutesc să pună mâna

pe case în Cluj și astfel se formează în acest oraș o nouă clasă socială, care mult timp nu a fost un bine pentru el.

Prospera stare materială a Clujului ni-o arată și multe proprietăți, pe cari le avea în trecut. Clujul stăpâniă satele *Baniabic, Cara, Pata, Ghiurfalău, So-meșfalău, Sân-Miclăuș, Fiurd, Popfalău, Baci, Feleac și Mânăstur*, apoi partea cea mai mare din *Apahida*.

Interesantă e întemeierea satului românesc *Feleacul*. Printr'o diplomă dela anul 1367, regele Ludovic An-giovinul dă voie Clujenilor, cari făceau un comerțiu înfloritor, să întemeieze satul Feleac în pădurea cea mare dela Cluj spre S. E., ca să păzească drumul de tâlharii numeroși (desigur nobili), cari atacau pe ne-gustorii călători cu mărfuri. Locuitorii cei noi, veniți bucuroși din alte sate din cauza privilegiilor de cari aveau să se bucure, erau *Români*. Un alt document dela 1377 spune, că *quingagesima* (birul românesc, tot a cincizecia din oi), pe care obișnuiau să o dea Români regelui, să fie a orașului; pe Români aceștia să nu-i poată judecă nici voivodul, nici alții, ci numai slujbașii orașului. Români mai erau dispensați să dea alimente regelui și reginei, când treceau pe acolo. Ei își alegeau pe primar (Kenezus = cniaz, judeciu), și un jurat (pârgar). În Feleac și-au avut reședința și doi episcopi români (de-ai Vadului), unul Danciul (Daniil) pomenit la 1489, altul Petru, fratele celui dintâiu, amintit la 1538.

La 1405, regele Sigismund dă ordin ca orașul să fie încunjurat cu ziduri, bastioane și șanțuri. Apă-rarea lor cădea în sarcina breslelor de meseriași. În jumătatea a doua a secolului al 18-lea întăriturile încep să se dărâme, căci nimeni nu se mai interesă

de păstrarea lor în stare bună. Trecuse primejdia turcească, tătărească și — moldovenească. Azi abia mai sunt câteva resturi la capătul străzii Baba Novac, în strada Xenopol și în strada Florilor. Dintre bastioane mai există, la capătul străzii Baba Novac, al

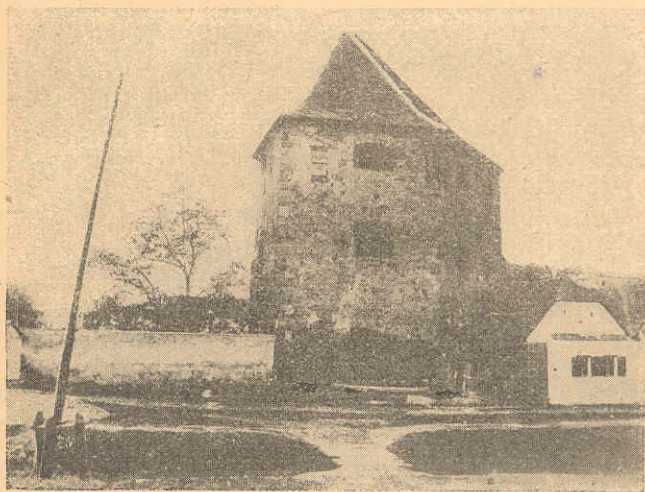
CLUJ. Poartă veche în zidul (acum dărâmat) orașului.

principelui Bethlen, restaurat de acesta la 1629, apoi, între strada Regală și strada Florilor, al lui Bogdanffy. Cetățuia de pe colina de lângă Someș e construită de austriaci în anii 1715—1723.

În afară de zidurile de împrejmuire s'au întemeiat mahalale, în cari românii nu erau admiși. Numai vechiul sat Mănăstur, cu renumita mănăstire catolică

întemeiată de regele Bela I (1059—1063), a fost și a rămas totdeauna românesc, contopit fiind cu orașul Cluj numai în anul 1896.

În Cluj petreceau o parte a anului mulți dintre principii Ardealului. Tot aici a fost, cu întrerupere,

CLUJ. Bastionul lui Bethlen.

și reședința Guvernului austriac, după ce austriacii ajunseră stăpâni peste Ardeal. Și adunările celor «trei națiuni» (Săcui, Sași și Nobili) s'au ținut de multe ori în acest oraș.

Clujul își are partea lui dureroasă și în istoria Românilor. În anul 1437, țărănimea română în tovrășie cu cea maghiară, se răsculă împotriva nobililor

asupritori. Armata țăranilor cuprinde Clujul, dar în anul următor e bătută de armata Nobililor, Săcuilor și Sașilor. Revoluția țărănească din 1514 s'a desfășurat mai mult în Banat și Ungaria, dar și în Ardeal s'au format cete mari de români, cari au pătruns în Cluj și au confiscat averile nobililor.

După lupta dela Mirislău, nobilii prind pe generalul *Baba Novac* trimis de Mihaiu Viteazul pentru tratative la Basta și-l ard de viu cam pe locul, unde se termină azi strada *Baba Novac* (5 Febr. 1601). Ca să-l chinuească mai mult, călăii turnau apă pe corpul arzând al eroului român. Pe urmă l-au tras în țăpă lângă Someș. Mihai se reîntoarce dela Praga și pe locul pătimirii lui *Baba Novac* împlântă un prapor mare, apoi pedepsește pe ucigașii prinși.

În Cluj s'a ținut faimoasa dietă dela 28 Septemvrie 1737, când episcopul unit (greco-catolic) *Ioan Inocențiu Micu* (Clain) ceru drepturi «în numele său și al întregii națiuni ce se zice românească în Ardeal», iar deputații nobili, săcui și sași l-au întâmpinat cu urlete și amenințări de moarte. Tot în Cluj s'a prezentat dietei, la 21 Iunie 1791, de către episcopii români, *Supplex libellus Valachorum* (petiția românilor), în care dovedind vechimea lor pe acest pământ și jertfele aduse pentru patrie, pretindeau drepturi egale cu cele ce li le răpiseră. Și de data aceasta, cererile românilor au fost primite cu urlete sălbatice, apoi respinse.

În Cluj, dieta feudală votă la 30 Maiu 1848 între strigăte de «Uniune sau moarte» unirea Transilvaniei românești cu Ungaria, pentru ca în curând după aceea cei strănși acolo să se risipească peste Ardeal și să pună la cale omorîrea Românilor pașnici și incendierea

satelor lor. La 3/15 Octomvrie acelaș an, studenții în drept Alexandru Chioreanu din Balda și Vasile Simonis din Șarmaș fură spânzurați din ordinul conțelui Gr. Bethlen, iar la 23 Octomvrie suferi aceeaș moarte protopopul Vasile Turcu. Tot în Cluj, în Cetățuie, au mai spânzurat curând după aceea alți 25 români cu scop de-a băga frică în poporul român, după cum mărturisește istoriograful maghiar Kőváry.

După epoca absolutistă, împăratul austriac e de nou căștigat de aristocrația maghiară și convoacă în Noemvrie 1865, tot pe baze feudale, o dietă la Cluj, unde se votează de nou uniunea Transilvaniei cu Ungaria, și de data aceasta contra voinței românilor. În epoca dualismului, Clujul a fost Golgota neamului românesc, căci desființându-se Curtea cu jurați din Sibiu, toate procesele politice ale Românilor se judecau în fața Curții cu jurați maghiari din Cluj. Vestit a rămas procesul *Memorandului*, cu pedepsele barbare dictate fruntașilor români.

În anii 1916—1918, sute de preoți, învățători și alți fruntași români au gemut în temnițele Clujului, mulți găsindu-și moartea din cauza suferințelor îndurate aici.

III. FAȚA CLUJULUI DE ASTĂZI.

Întreg teritoriul Clujului e de 22.650 jugăre ¹⁾, din cari 350 jugăre pădure și 1800 jugăre intravilan, pe care sunt construite cele peste 5600 case cu o rețea de strade în lungime de 135 km.

¹⁾ 1 jugăr = 5754,642 m. p.

Orașul are următoarele cartiere: în centru e orașul *vechiu*, dela acesta spre Răsărit orașul *de jos* cu cazăr-mile, numit în capătul cel mai dinafară *Hoștat* (din nemțescul *Vorstadt*), orașul *dintre ape* (Someșul și canalul morilor), cartierul *Cetățuui* până la gară; pe malul drept al Someșului e orașul *de sus*, întemeiat

Palatul Justiției.

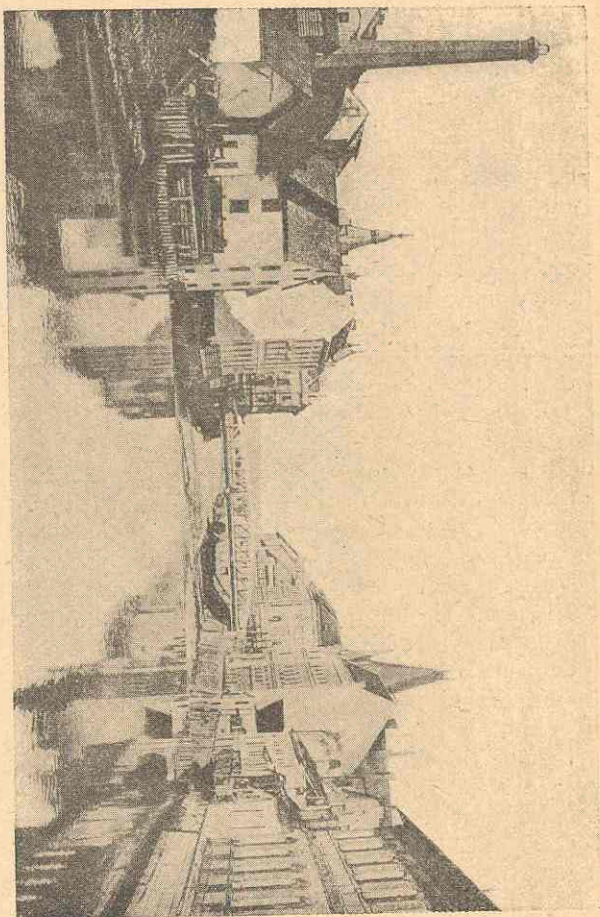
în secolul al 18-lea între orașul vechiu și Mănăstur, în urmă fostul sat românesc *Mănăsturul*, alipit la 1896 Clujului. Dincolo de gară s'a format un cartier nou locuit mai ales de lucrători.

Clujul are și cartiere *de vile*: unul pe laturea dinspre Calea Regele Ferdinand a dealului Cetățuui, altul dela Teatrul Național în sus pe stânga, un al treilea dealungul Promenăzii și în fine unul în partea de sus a

străzii Regale, numit *Hazongard*, după numele unui vechiu cetățean sas, Hasenschart. Interesant e cartierul de pe coasta Cetățuui de către Someș. Coasta e plină de colibi, bordeie, chiar peșteri săpate în ea, în cari locuiesc țigani și desmoșteniți ai soartei. Poliția are mult de lucru în acest cartier.

Calea Victoriei cu *Str. Memorandului* și *Calea Motilor* (fostă a Mănăsturului) taie, dela N. E. spre S. V., orașul în două. Paralel cu *Calea Victoriei*, din Piața Unirii spre N. E., e strada *Regina Maria*, care se prelungește, dela Teatrul Național înainte, în strada *Dorobanților* cu Palatul Justiției la începutul ei. Paralel cu strada *Regina Maria* sunt *Str. I. Brătianu*, *Str. M. Kogălniceanu*, în aceasta Universitatea, și *Str. Avram Iancu*. Din Piața Unirii spre gară duc *Calea Regele Ferdinand* cu un pod de fier peste Someș. Pe calea aceasta e impozantă clădirea *Marianum*, care cuprinde mai multe institute catolice de învățământ. În orașul vechiu, cu casele înghesuite, dăm de străzi înguste și întortochiate, cu mici luminișuri, o privești care reamintește vechile orașe medievale germane. Înguste sunt și multe din stradelele, cari formează trecătoarea dintre stradele principale paralele.

Piețe mari are Clujul numai una: *Piața Unirii*, în mijlocul orașului, pătrată și formând între capetele Căii Victoriei și *Str. Regina Maria* un Corso, prea scurt pentru publicul ales al Clujului. Piețe mai mici sunt a lui *Alex. I. Cuza*, un fel de Grădină Sf. Gheorghe din București; în piața aceasta se va înălța Catedrala ortodoxă a Clujului; tot aici e Directoratul general al agriculturii. În apropiere e *Piața Ștefan cel Mare*, cu Teatrul Național și Casa învățătorilor. Aproape de

SOMEȘUL în Cluj.

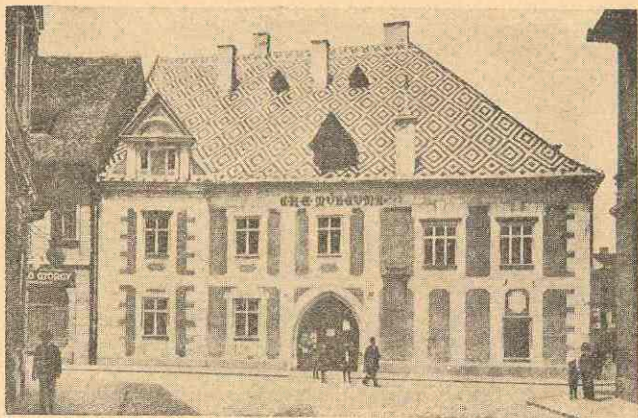
Someș, dela Calea Regele Ferdinand spre E. e *Piața Mihai Viteazul*, încărcată mai ales Lunia și Joia cu carne, legume, poame, lapte și derivatele lui și alet produse ale satelor din împrejurimile Clujului. Într'o mică piață, în dosul Postei centrale, aproape de Someș se vând păsări de curte. Mare e *Oborul* de vite și *Piața fânului*, în spre calea ferată.

De-alungul Someșului, între Cetățuie și orașul vechiu, valea gârlii e prefăcută într'o frumoasă *Promenadă* cu copaci umbroși, lac mare cu insulă la mijloc, chioșc și teatru de vară. Dincolo de Promenadă sunt *Arenele sportive* cu amfiteatru.

Frumos e *cimitirul* Clujului, cu intrarea în Str. Avram Iancu și întinzându-se pe o coastă cam iute, care se pierde apoi în câmp.

Clujul e un product al vechei culturi săsești. Aceasta se vede și din felul de construcție al *caselor* vechi, cu acoperișurile lor înalte, ferestrele mici, intrarea în curți pe sub boltituri îndrăznețe, izolate de stradă prin porți ca de castel. Cea mai vechie clădire din Cluj e refectoriul (sofrageria) din mănăstirea Franciscanilor (Str. Consiliului Național). Casa parohială (plebania) din fața bisericii celei mari din Piața Unirii datează dela anul 1450, exteriorul e însă schimbat cu totul. În orașul vechiu, casă vechie e cea în care s'a născut Mateiu Corvinul, apoi casa fostului Principe Bocskay, nu departe de a lui Mateiu. Multe case din Piața Unirii datează din secolul al 16-lea, dar sunt modernizate. De prin secolul al 18-lea sunt case frumoase construite de familii boierești, cum e a lui Bánffy, Iosika. Nu tocmai vechiu e localul Primăriei, pe scara principală cu două table comemorative, una

din 1581, a doua din 1641, amândouă scoase din zidul care a împrejmuit orașul vechiu, de asemeni *Reduta* cu o sală mare pentru întruniri. In arhiva Primăriei se află corespondența oficială originală privitoare la cenzurarea lucrării *Historia Ecclesiastica Valachorum* de Petre Maior. La unele clădiri publice, cum sunt

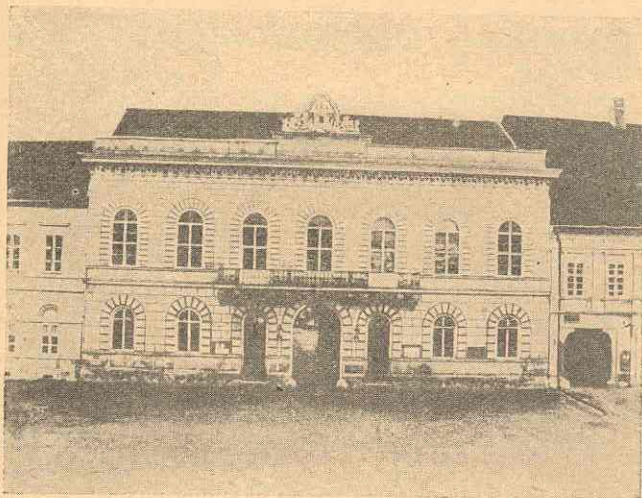

CLUJ. Casa lui Mateiu Corvinul.

Căminul studentesc și Școala normală de învățători, se vede încercarea unui stil unguresc: masivitate, zidurile în cărămidă aparentă, de un roșu spălăcit, cu spărturi lăsate în alb-cenușiu, tocurile dela uși și dela ferestre vopsite verde. E un stil tricolor, fără bază istorică în arhitectura ungurească¹⁾.

¹⁾ Instituțiunile publice sunt arătate pe Planul orașului.

Cu toate că orașul luptă cu mari greutateți financiare, stradele lui sunt, în orice anotimp, și acum destul de curate mulțumită și educației civice a orășenilor, cari păstrează mare curățenie pe trotuarele din fața caselor lor.

Primăria din Cluj.

Clujul are, dela 1891, *apeduct* în lungime de 80 km. și canal de 57 km. Uzina de apă e la Mănăstur, dar debitul e insuficient pentru trebuințele de azi ale orașului, așa că se lucrează la sporirea aceleuia prin mărirea ei. Luminatul orașului e electric.

Băile sistematice sunt o instituție vechie în Cluj,

căci încă din 1557 hotărăște Consiliul comunal construcția unei case orașenești pentru băi. Cu toate acestea, cele două băi existente azi în Cluj lasă foarte mult de dorit din toate punctele de vedere. În schimb, Primăria a aranjat pe malul Someșului, în apropierea Promenăzii, o plajă foarte cercetată vara de publicul doritor de senzații și de băi în apă de râu.

Lacul Promenăzii oferă iarna un teren întins pentru *patinat*.

Sporturile sunt foarte cultivate în Cluj și numărul societăților sportive e mare. Pentru întrecerile de football e o arenă întinsă, cu amfiteatru, la capătul Promenăzii.

IV. P O P U L A Ț I A.

Stabilirea «oaspeților» Sași, întemeietori de orașe în Transilvania ca și în Ungaria, face să dispară *Românii* din Cluj conform privilegiilor de cari se bucurau cei dintâi. Numai populația din împrejurime rămâne în marea ei majoritate tot românească. Cele câteva sate săsești din ținutul orașului dispar curând, locul luându-li-l românii și, în măsură mai mică, ungurii. La începutul secolului al 17-lea apar în documentele Clujului *Românii din Macedonia*, «Grecii», ca locuitori ai orașului, dar fără a se bucura încă de drepturi cetățenești. Un hrisov al Principelui Gheorghe Rakoczy I dela 1633 dovedește aceasta. Dieta Transilvaniei din acest timp hotărîse, ca aceștia să fie opriți de a face comerț, dacă nu sunt indigenați mai întâiu, iar unde vor fi aflați să li se iee vitele (de căraușie). La 1691 se amintesc «Grecii» Cosma Buti și Ioan

Zoltan, acesta din Târnova, comună românească în Macedonia, și primit, în anumite condițiuni, cetățean al Clujului. Urmașii acestor români partě s'au maghiarizat, parte s'au contopit cu ceilalți români.

În timpul mai nou, Românii au locuit în număr mai mare în cartierul dela capătul de N. E. al Căii Victoriei. Mulți dintre ei s'au maghiarizat, cel puțin ca limbă, dacă nu și ca religie. Și în cartierul dincolo de gară erau mulți români, toți aceștia ocupându-se cu grădinăritul, lăptăritul, meserii mai simple, căraușitul, erau apoi și mulți pâlmași (salahori). Contigutul cel mai mare de români îl cuprindeă, până 'n 1918, cartierul Mănăsturului. Unitatea națională a produs o schimbare radicală în raportul numeric dintre români și străini în Cluj și e vina celor însărcinați cu încvartiruirea, mai ales în 1920 și 1921, dacă numărul *meseriașilor și comercianților* români nu e atât de mare, cum reclamă interesele naționale.

Sașii au fost colonizați în Cluj după anul 1150. În secolul al 15-lea începe însă năvala Ungurilor și într'un Atlas tipărit la 1618 se constată dejă, că Sașii sunt în număr mai mic decât ungurii. Sașii, cari se găsesec azi în Cluj, sunt veniți din alte orașe ale Transilvaniei.

Ungurii au ajuns la majoritate înghițind pe Sași, apoi pe slovaci, cehi, germani veniți din alte părți, chiar și pe români. Cel ce vine din ținuturi cu populație și germană constată ușor tipul german la o mare parte a populațiunii maghiare din Cluj.

Evreii, azi în număr foarte mare în Cluj, erau foarte puțini înainte. La recensământul din 1713 s'au aflat în Cluj 9 evrei, dar și aceștia au fost alungați din oraș.

Armenii, în număr mic, sunt toți maghiarizați.

Țigani apar întâiu la 1502, când regele Vladislav al II-lea a dăruit orașului patru sălașe de țigani. Ei făceau serviciul de hingheri, erau și curățitori de strade.

Nobilii, cari formau, după vechea Constituție feudală a Transilvaniei, cea dintâiu «națiune» politică în acest principat, au luptat mult până ce au putut pătrunde în oraș. La 1603 se aduce hotărîrea, că nobilul să fie împiedicat de a câștiga pe teritoriul Clujului casă sau loc, fie pe bani, fie prin căsătorie. Nu erau suferiți în oraș, căci erau lipsiți de cultură în asemănare cu orașenii, afară de aceea erau totdeauna dispuși să încalce și exploateze pe ceice muncesc. În dieta dela 1651, reprezentanții orașului protestează din nou contra așezării nobililor în oraș, dar acum numai dacă nu renunță la privilegiile lor nobilitare. La 1770 erau în Cluj deja 87 de nobili, din cari 12 baroni și 16 conți¹⁾. Începuseră să se amestece prin căsătorii cu familiile de patricii (foști funcționari comunali superiori și comercianți bogați). Începând dela finele secolului al 18-lea, când împăratul Iosif al II-lea a înlocuit limba latină din administrație și justiție cu cea germană, s'a deșteptat și în nobilii maghiari dragostea față de limba lor ungurească, oropsită și nedezvoltată, și au început să dea sprijin, mai ales material, dezvoltării culturii naționale maghiare, munca culturală săvârșind-o dascălimea numeroasă din Cluj.

Începând cu secolul al 18-lea s'a făcut în Cluj, în

¹⁾ Titluri uzitate în Transilvania numai după ce a ajuns sub stăpânirea casei de Habsburg, care le conferia.

mai multe rânduri, și recensământul populațiunii. La 1703, cu ocaziunea recensământului făcut din ordinul împăratului austriac, s'au constatat 1172 proprietari de case; numărul sufletelor nu e arătat. La 1713—14, alt recensământ: 776 contribuabili, cari locuiau în 624 case. La 1734 erau în Cluj 1525 capi de familie și servitori, din cari 1166 maghiari, 237 sași, 87 germani, 17 poloni 6 slovaci. La 1790, Clujul are 10660 suflete, din cari 3757 romano-catolici, 5267 reformați, 786 luterani, 850 unitari. Sunt arătați numai «credincioșii confesiunilor recepte». Nici «greco-neuniții» (negustorii ortodoxi), nici românii uniți nu sunt numerați. La 1825 preotul român gr. cat. constată într'o cerere adresată Primăriei, că are în Cluj 153 enoriași proprietari de casă; dacă ar număra pe toți câți sunt servitori și muncitori în Cluj, ar ieși vreo 2000 de suflete. Dar pentru aceea Românii nu sunt amintiți în nici un recensământ ¹⁾. La 1850, populația Clujului eră de 16.886, la 1890 de 37.957 suflete. Cel din urmă recensământ unguresc datează din 1910. Atunci s'au constatat 60.808 suflete, din cari

Maghiari	50.704
Români	7.562
Germani	1.676
Slovaci	107
Alții	759

După confesiune erau în 1910:

Reformați	20.726
Romano-catolici	19.021

¹⁾ Mănăsturul eră pe atunci comună rurală, nu contă deci la Cluj.

Greco-catolici	8.646
Ortodoxi	1.359
Evangelici luterani	2.016
Evrei	7.046
Unitari	1.994

În Transilvania ortodocșii și greco-catolicii sunt toți români, așa că de fapt în 1910 erau în Cluj 10.005 români, din cari 2443 au fost trecuți la maghiari. Evreii sunt înglobați toți în numărul maghiarilor, de asemenea o parte bună din germanii și slovacii luterani și din germanii catolici.

Recensământul făcut în 1921, după desrobire, a constatat în Cluj 83.542 suflete, din cari:

Români	28.274
Maghiari	41.583
Germani	2.073
Evrei	10.633
Alții	979

Date statistice după religie lipsesc.

Dela acest ultim recensământ încoace a mai crescut numărul românilor, dar mai ales al evreilor.

În primăvara anului 1923 s'a făcut, prin Biuroul populației, un nou recensământ. Intrebuintându-se formulare după sistemul din vechiul Regat, adică lipsite de rubrica naționalității și a confesiunii, acestea le-a constatat acest biurou numai cu aproximație.

Numărul sufletelor a fost de *110.000* (cuprinzând și armata și servitorimea). Din acestea au fost:

Români	34.000 (2/3 greco-catolici).
Evrei	20.000.

Ceilalți, după confesiune:

Romano-catolici 14.000 (Maghiari, Germani, Ceho-Slovaci).

Reformați 15.000 (Maghiari).

Unitari 10.000 (Maghiari).

Luterani 10.000 (Germani, Maghiari, Slovaci).

Restul servitori și străini.

DEMOGRAFIA ANULUI 1922.

	Căsăt.	Divorț.	Nașteri	Morți	N. morți
Români ortodocși	179	—	166	170	—
» greco-cat.	330	—	516	402	—
Romano-cat.	419	—	454	359	—
Luterani	60	—	55	36	—
Reformați	462	—	637	440	—
Unitari	34	—	35	25	—
Evrei	296	—	314	158	—
Alte confes.	—	—	1	6	—
Total	890	85	2178	1596	116

Dintre cei *născuți* au fost 1126 băieți, 1052 fete; legitimi 1761, nelegitimi și găsiți 417.

Dintre *morți*, 885 au fost bărbați, 711 femei. Până la etatea de un an au murit 332.

Starea morală oficială a orașului ni-o arată următoarele cifre:

La Poliție s'au înregistrat în 1922, 6174 călcări ale Codului penal. Din acestea au fost *furturi* până la valoare de o mie de lei 762; *furturi* peste o mie de lei 439; *furturi cu spargere* 39; *șantaj* 182 cazuri; *uzură* 88; *defraudări* 24; *sinucideri* 48; *omoruri* 2; *violare de domiciliu* 54; *crime contra siguranței Statului* 22;

provocare de avort 5; atentat la pudoare 5. Cu ocazia raziilor au fost aduși la poliție 422 bărbați și 150 femei, dintre acestea 45 au fost trimise la spital, ceilalți la urma lor.

V. C U L T U L.

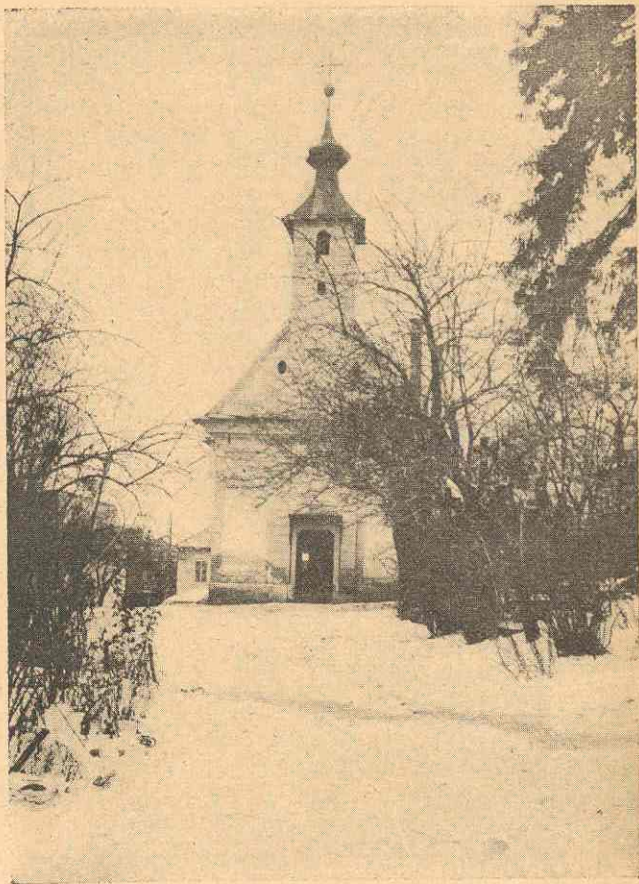
Populația orășenească a Clujului a fost la început toată de confesiunea romano-catolică. La anul 1544, Sasul Gaspar Heltai (Heltauer) fu chemat ca pleban (paroh) la Cluj. El începù în curând o propagandă vie pentru introducerea învățăturilor lui Luther, cari fură îmbrățișate de cea mai mare parte a orașului, sași și maghiari. Clujenii au alungat pe călugării catolici și au ars icoanele din biserici. În curând răsbate o învățătură nouă, cea *unitară*, care neagă divinitatea lui Christos și Sf. Treime. Tot cam în acelaș timp se introduce și învățăturile lui Calvin, la cari aderă, ca și la cele unitare, atât Maghiarii, cât și Sașii. Luteranismul dispare aproape cu totul din Cluj și devine religie națională a Sașilor din celelalte ținuturi ale Transilvaniei, iar Sașii din Cluj rămân unitari și reformați ca și Maghiarii. Numai în timpul înstăpânirii austriace trec Sași calvini și unitari nemaghiarizați la luteranism, care socotit fiind confesiune germană nu eră prigonit de austriacii catolici în Transilvania. Mult timp, calvinii sau reformații își zic ortodocși. Ajungând la putere, încep să prigonească pe catolici și dieta (camera) întrunită în 1610 oprește oficierea în public a serviciului divin catolic în Transilvania.

Transilvania ajunge la sfârșitul secolului al 17-lea sub stăpânirea casei habsburgice și în Cluj se așază

o puternică garnizoană austriacă. Numaidecât se pornește o goană contra celor necatolici, în deosebi contra unitarilor, cari păreau a deveni tot mai mozaici. Ei sunt siliți, la 1721, să dea înapoi catolicilor biserica cea mare din Piața Unirii, numărul lor scade tot mai mult, așa că azi constituie cea mai mică comunitate religioasă maghiară din Cluj.

Din frământările acestea religioase, ca și din cele dintre Sași și Maghiari, rezultă, că toleranța religioasă și națională în Ardeal între cele trei națiuni «recepte» (Nobilii, Săcuii și Sașii) și între cele patru confesiuni «recepte» (calvinii, luteranii, romano-catolicii și unitarii) — cele șapte păcate de moarte ale Ardealului — a fost totdeauna un neadevăr sfruntat. Raporturile dintre ele au fost dictate totdeauna de forță și nu noi Români de astăzi putem privi cu indiferență la bunurile ce ni s'au răpit în cursul veacurilor și sunt și acum în stăpânirea vechilor noștri asupritori.

Pe *Români* nu-i suferiau legile Transilvaniei în orașe, așa că până în timpul nou ei nu au avut biserică în Cluj. Cea mai apropiată biserică românească eră cea din Mănăstur devenită în secolul al 18-lea greco-catolică. La 1789, comercianții «greco-neuniți» (ortodocși) Enache Mavrodin și Constantin Ioan se adresează cu o cerere către comisarul regesc Adam Teleki să li se permită construirea unei biserici *ortodoxe*. Teleki trimite cererea consiliului comunal. Acesta hotărăște, că cererii nu i se poate da curs, deoarece dispozițiile legale anterioare permit construirea unei biserici numai celor ce aparțin religiunilor «recepte» (reformată, luterană, unitară și romano-catolică). Cei doi negustori își re-

CLUJ. Biserica ortodoxă română.

înnoesc cererea, acum către guvernul ardelean. Acesta o trimite la administrația județului, care e de părere că li s'ar putea da voie, căci sunt 129 suflete ortodoxe ¹⁾ și au fondurile necesare adunate precum și loc de construcție afară din oraș, pe coasta viilor. Dar consiliul comunal al Clujului protestează în adunarea dela 5 August 1790 de nou contra construirii, căci ar deschide drum larg «sporirii valahilor» în oraș, și declară că nu va permite niciodată construirea unei biserici «valahe». Timpurile se schimbă însă, iarăș eră nevoie de sângele românilor în luptele contra Republicii Franceze și la 1795 «greco-neuniții» se văzură în sfârșit cu biserița lor de pe râpa din fața Căminului studentesc, în strada numită până în 1918 a «Bisericii grecești». Pentru trebuințele armatei s'a construit, în 1920, în curtea cazarmii din strada Dorobanților o capelă ortodoxă. Astăzi numărul ortodocșilor s'a înmulțit în mod îmbucurător și în Piața Al. I. Cuza, în fața Teatrului Național, se va ridică mândră catedrala ortodoxă a Românilor, vestind cu glasul clopotelor ei biruința dreptății divine. În strada Iuliu Maniu e reședința episcopului român ortodox, cel dintâiu episcop dela reînnoirea vechei episcopii a Vadului întemeiată de Ștefan cel Mare al Moldovei.

Biserica română *greco-catolică* a fost terminată la anul 1803, cu cheltuiala episcopului greco-cat. Ioan Bob din Blaj. Înainte de construirea ei, românii uniți mergeau la biserica din Mănăstur. Despre luptele, pe

¹⁾ Acești «Greci» nu au nume grecești, cele mai multe fiind românești (Măcieăran, Câmpian, Măcan, Achim, Fenezan, Voicul, Gligor, Roșuța, Petcu, Trandafir ș. a.), altele măghiarizate.

CLUJ. Biserica unită română.

cari le vor fi avut până să poată începe construirea acestei biserici, cu toate că fiind catolică credincioșii ei erau «recepți», nu se găsesc documente. Tradiția spune, că românii au anunțat construcția drept depozit de cereale și numai după ce au terminat și turnul s'a văzut, că e vorba de o biserică, și încă românească. Biserica e ascunsă în fundul curții parohiale cu intrarea în strada Iorga, dar e cu perețele din stânga spre o stradelă care răspunde pe sub o boltă de casă în Piața Unirii. Tot pe teritoriul Clujului e acum și biserica română gr. cat. din Mănăstur.

Romano-catolicii au cele mai vechi biserici din Cluj. Cea mai mare e biserica *Sân-Mihai* din Piața Unirii, construită în stil gotic între anii 1396 și 1432 și numită, în trecut, uneori și biserica lui Sigismund, acesta rege al Ungariei și donator al ei. Turnul de 80 m. e construcție mai nouă (dintre 1837 și 1862). În trecut, biserica eră înconjurată de prăvălii lipite de pereții ei. În interiorul bisericii, la paraclis, se află o ușă frumoasă, cea mai bogată construcție a sculpturii în piatră din epoca Renașterii din Ardeal (1528).

Biserici catolice mai sunt a *Franciscanilor* (călugări) din strada Consiliului Național, mai veche decât cea din Piața Unirii, — a *Minorților* (călugări) din strada Regina Maria, aproape de Primărie, a *Piariștilor* (călugări) de lângă Universitate, a lui *Sân-Petru* dela capătul Căii Victoriei și cea din Calea Moșilor. O capelă catolică, de construcție mai nouă, e tot ce mai arată locul unde se înălța odinioară vestita mănăstire dela Mănăstur.

Reformații (calvinii) au biserica Mateiu Corvinul (în strada M. Kogălniceanu), construită de fiul lui

Ioan Huniadi la finele secolului al 15-lea pentru călugării minoriți. La 1622 a fost luată de calvini. E construită în stil gotic, dar fără turn care să treacă peste acoperișul ei. Ea a rămas biserica boierilor calvini și

CLUJ. Biserica *Franciscanilor* (înainte de dărâmarea caselor vechi din stânga).

în interiorul ei se văd și acum, deasupra stranelor, stemele familiilor boierești («nemeșești»). În Calea Victoriei mai au o biserică cu două turnuri, construită între 1829 și 1851 în stil empire. O altă biserică reformată e pe Calea Regele Ferdinand, nu departe de gară, și una pe Calea Motoilor.

Unitarii, ajunși odinioară stăpâni pe biserica cea mare din Piața Unirii, au acum una, în proporții mai modeste, pe Calea Victoriei, purtând inscripția *In honorem solius dei*. Biserica a fost terminată la 1796.

CLUJ. Biserica și mănăstirea Minorităților.

Luteranii (adică «evangelicii de confesiunea augsburgică»), și-au terminat biserica, după o inscripție germană, la 1829. Pe când comunitățile religioase ale calvinilor, unitarilor și romano-catolicilor — aceștia din urmă pe nedrept, căci cuprind și germani, cehi, poloni, slovaci — se consideră maghiare, biserica lute-

rană ar fi să fie germană, majoritatea absolută a credincioșilor ei fiind de origine germană (sași și alți germani). Stăpânirea o au germanii și slovacii maghiarizați, cari în frunte cu pastorul luteran, un sas renegat din Slovacia, vor să dea un caracter cât mai maghiar acestei biserici *săsești*.

Cei de religie *mozaică* au trei sinagogi mai mari, una a *neologilor* (modernizații) pe Calea Regele Ferdinand, alta a celor *ortodoxi* (habotnici) pe strada Paris, și a treia, nouă, în strada Tudor Vladimirescu. Afară de acestea mai au nouă case de rugăciuni.

Mănăstiri romano-catolice sunt a Franciscanilor din strada Consiliul național și a Minorităților din strada Regina Maria. Numărul călugărilor e mic. Călugărițe romano-catolice sunt din ordinul Franciscanelor învățătoare, cari conduc un mare institut maghiar de fete, între cari și românce. În spitalele aparținătoare Universității, surorile de caritate sunt călugărițe franciscane servante, originare din Germania.

Întreg clerul confesiunilor creștine are pregătire superioară, liceul complet și facultatea teologică. Unii, Piaristii catolici, au și facultatea de litere și filosofie și sunt profesori la liceul romano-catolic.

VI. I N V Ă Ţ Ă M Ă N T U L .

Clujul a fost, mai ales dela Reformațiune încoace, orașul școalelor. Pentru confesiunile de aici, cea romano-catolică, apoi cele desfăcute din ea: luterană, unitară și reformată (calvină), mijlocul cel mai bun de afirmare și de propagandă a fost, pe lângă predică, *școala*. Atât înainte, cât și după Reformațiune organi-

zarea școalelor eră întru toate după sistemul din Germania, țara care a occidentalizat pe Maghiari și i-a menținut, după cât a permis firea acestora, în cultura apuseană. La aceasta a contribuit și numărul foarte mare de Germani, mai ales orășeni, contopiți în neamul maghiar. Pe când însă în Germania limba poporului a ajuns mai curând limba de predare în școalele secundare, în cele maghiare și chiar și săsești din Transilvania limba latină a rămas stăpână până în secolul al 19-lea și cu 40 de ani în urmă se mai găseau chiar și învățători rurali cari vorbiau latinește, limbă, care până la finele secolului al 18-lea eră limbă de stat în Transilvania.

Ajungând la putere calvinismul, reprezentanții lui hotărâsc în dieta (camera) dela 1556, că averile mănăstirești (catolice) să fie astfel administrate, încât din venitul lor să se poată întreține cât mai multe școale calvine. La școalele din Cluj sunt chemați și profesori străini, între aceștia grecul *Ioan Palaelogos* și germanul *Johann Sommer*, care a funcționat și la școala din Cotnari a lui Despot-Vodă.

La 1583, jezuiții încearcă să recâștige din terenul pierdut de catolicism și prin înființarea unui liceu catolic în Mănăstur, în oraș nefiindu-le permis. Ei se ocupă și cu deschiderea unei Universități catolice, dar dieta Transilvaniei a pus în curând capăt acestor institute catolice, decretând, la 1603, alungarea jezuiților din Transilvania. La 1617, Gabriel Bethlen, principele calvin al Transilvaniei, face o fundație pentru întemeierea unei «Academii», un fel de liceu mai desvoltat. Unitarii își aveau liceul lor în orașul vechiu. Ajungând Transilvania sub stăpânirea austriacă,

aceasta se îngrijește de deschiderea unui liceu catolic, chiar și a unei Universități catolice în Cluj.

Institutele de cultură oficială îngrămădite dela 1867 încoace în Cluj nu au urmărit scopuri într'adevăr culturale, ci întărirea și înmulțirea elementului maghiar prin asimilare.

Cea dintâiu încercare pentru înființarea unei școale românești datează din 1825, când Teodor Baldi, preotul român greco-catolic cere dela Primăria orașului un ajutor pentru înființarea unei școale române greco-catolice. Rugarea a fost respinsă. Numai la 1852 s'a putut deschide o mică școală confesională greco-catolică cu un singur învățător — în Cluj până în 1918 unica școală românească.

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR.

Încercări reușite de a deschide în Cluj o *Universitate* au făcut jezuiții, cari la 1752 încep construcția localului. Desființându-se ordinul jezuiților, profesori au fost numiți parte jezuiți ieșiți din ordin, parte alte persoane din cler. Maria Terezia a decretat la 1774 înființarea celor trei facultăți de drept, filosofie-teologie și medicină. În tabloul profesorilor din acest an se găsește și clericul Iosif *Vojkul*¹⁾, care predă Istoria bisericească. Iosif al II-lea ordonă la 1786, că teologii să meargă la Pesta, iar în Cluj să rămână numai facultățile de drept, filozofie și medicină (chirurgie). Nici în forma aceasta Universitatea nu a trăit mult, căci ajunge un simplu liceu catolic. În 1863 se înființează o Academie de drept și abia în anul 1872, Guvernul maghiar din Pesta înființează

¹⁾ Numele unei familii «grecești» (macedo-română) din Cluj.

Universitatea cu patru facultăți. Tendința de maghiarizare prin Universitate a fost precumpănitoare, de aceea multe necesități reale, de natură științifică, au fost sacrificate. De ochii lumii se înființă și o catedră de limba și literatura română, titularul căreia a fost vrednicul român Dr. A. Silași. S'a permis studenților români chiar și înființarea unei societăți literare numită «Iulia». Atât profesorul Silași, cât și Societatea erau însă un ghimpe în ochii profesorilor șoviniști, cari înscenează un proces de «trădare», rezultatul căruia a fost disolvarea societății, pensionarea lui Silași și înlocuirea lui cu un fost șef de poliție. Anii din timpul războiului au fost un chin pentru studenții români, cari erau opriți să vorbească românește înăuntrul Universității.

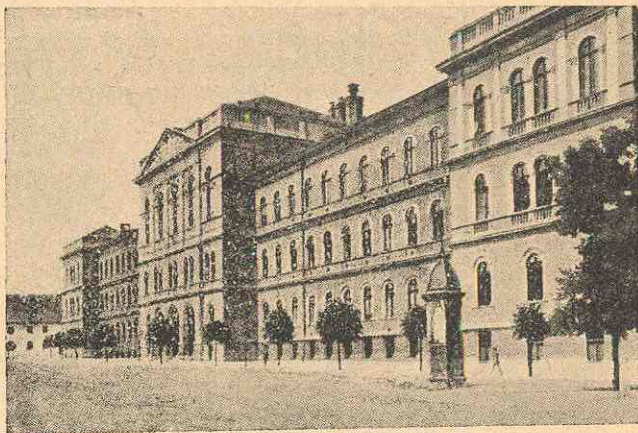
La 12 Maiu 1919, Universitatea a fost luată în stăpânirea Statului Român și în toamna aceluiaș an s'a deschis întâia Universitate română pe teritoriul Daciei superioare.

Universitatea e înzestrată cu un număr mare de institute speciale, chemate să înlesnească studenților perfecționarea în specialitatea aleasă.

Facultatea de medicină are clinici mari și institute create de nou, pentru cari clădirile existente dinainte de 1918 în strada Miko s'au dovedit neîncăpătoare. Dintre institute amintim pe cele de Anatomie, Fiziologie, Institutul Pasteur cu șase secții, ocupându-se și cu studii de Demografie, Istologie, Farmacie chimică și galenică, Patologie, Igienă, Medicină legală, Radiologie, apoi laborator central de desen și fotografie.

Facultatea de științe are Institut de Botanică generală, Botanică sistematică cu Muzeu botanic și gră-

dină botanică, Institut de zoologie și anatomie comparată, de Mineralogie-Petrografie și Geologie-Paleontologie, de Fizică, apoi laboratoare de chimie. O mențiune deosebită merită *Institutul de speologie*, unic pe pământ, sub direcțiunea d-lui E. G. Racoviță. Organizarea institutului e aceea a unui institut de

Universitatea din Cluj.

cercetări consacrate biologiei generale și experimentale și *Speologiei*, adică științei naturale sintetice, care se ocupă cu studiul fizic și biologic al domeniului subteran. Are o bibliotecă de 15.000 volume și broșuri și cea mai mare colecție existentă astăzi de viețuți locuind în peșteri. De trei ani se adună material pentru inventarierea faunei Ardealului.

Facultatea de litere și filozofie are Muzeul limbii române, unde se lucrează marele Dicționar al limbii române, editat de Academia Română, apoi *Institutul de Istorie a Românilor* înființat de Regele Ferdinand I. Institutul geografic are o bibliotecă de peste 5000 opere de specialitate, fără a socoti în acest număr și colecțiile complete de reviste geografice și etnografice din Europa și America, peste o mie de hărți, între cari colecții complete de hărțile militare austriace, franceze, române și elvețiene, peste 3000 de diapozitive, mii de fotografii din Transilvania și Ungaria și aproape 4000 de clișee.

Unele din institutele Universității au publicațiunile lor de specialitate, cum sunt *Clujul medical*, *Daco-România* (Muzeul limbii române), *Anuarul Institutului de Istorie națională*, *Revista biospeologică*, din care au apărut până acum 49 fascicule în 4 volume de 800—1000 pag., *Analele Institutului de speologie*, *Buletinul Societății de științe*, *Buletinul de informațiuni al grădinei botanice și al Muzeului botanic*, — cele științifice în limba română și franceză.

Cu privire la numărul profesorilor și al studenților lăsăm să urmeze două tablouri comparative arătând situația în anii școlari 1912/13 și 1922/23.

A. PROFESORI.

	1912/13					1922/23							
	Prof. ordin.	Prof. ex- traord.	Ad- iunți	Confe- renț.	To- tal	Prof. titul.	Prof. supl.	Agre- gați	Con- fer.	Lec- tori	To- tal		
Drept	15	1	—	1	17	7	—	6	—	—	13		
Medic.	11	2	5	—	18	8	—	10	2	—	20		
Litere	13	2	—	—	15	14	—	7	2	5	28		
Științe	7	—	—	—	7	8	8	9	—	—	25		
	Total					57						Total	86

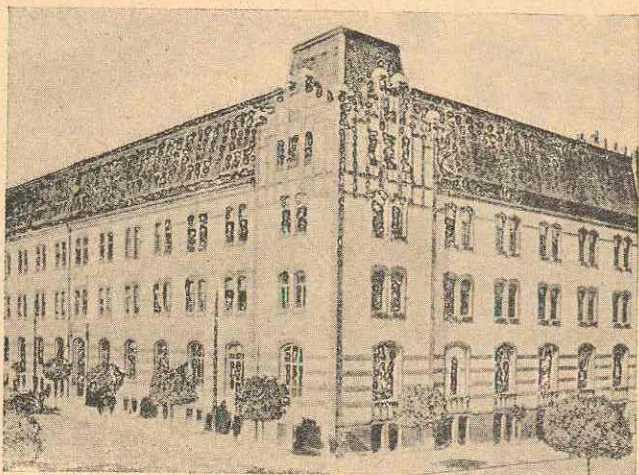
După locul nașterii, studenții înscriși în anul școl. 1922/23 sunt:

a)	Din Transilvania, Banat, Crișana și Mar.	1976
b)	„ Vechiul Regat	266
c)	„ Bucovina	51
d)	„ Basarabia	129
e)	„ Jugo-Slavia	28
f)	„ Ceho-Slovacia	28
g)	„ Ungaria	64
h)	„ Macedonia	5
i)	„ alte țări	35
Total . .		2582

O parte dintre studenți sunt adăpostiți în două *Căminuri*, unul al Universității, în Str. Avram Iancu, al doilea sub administrația Asociației corpului didactic primar din Transilvania și a Universității, în Casa învățătorilor (Piața Ștefan cel Mare). Tot în strada aceasta mai e un cămin pentru studente. În 1922 s'a mai deschis un cămin pentru studente și eleve de liceu în Str. Gen. Grigorescu, și acesta sub administrația Asociației învățătorilor. Studenții români au avut înainte de războiu un modest cămin (Mensa academica) în Str. I. Petran întemeiat de filantropul I. Petran. Numărul paturilor din căminuri e cu mult prea redus față de necesitățile actuale ale studențimii române.

Una din cele mai frumoase anexe ale Universității din Cluj e *Biblioteca* ei. Localul construit în 1908 corespunde tuturor condițiilor reclamate de o clădire pentru bibliotecă și e cel mai frumos de felul acesta în România. Biblioteca Universității cuprinde la 30

Iunie 1921 352.149 volume (din cari 189.100 ale Muzeului Ardelean), numărul cărora a crescut dela această dată încoace cu peste 25.000 opere în limba română, date partea cea mai mare de Academia Română din București.

Căminul studențesc din Cluj.

Colecțiunea de *manuscrite* cuprinde peste 2000 fascicule, mare parte depuse spre păstrare de familii foste nobile. Între ele se află și manuscrisul original al *Cronicei Românilor de Gheorghe Șincai*, care a murit la curtea contelui Vas. Un urmaș al acestuia l-a dăruit Muzeului Ardelean împreună cu dăsații, în cari își purtă Șincai cel mai iubit rod al muncii lui.

Cei ce primiră această relicvie românească au aruncat dăşagi, cari pentru ei nu aveau nici o importanţă.

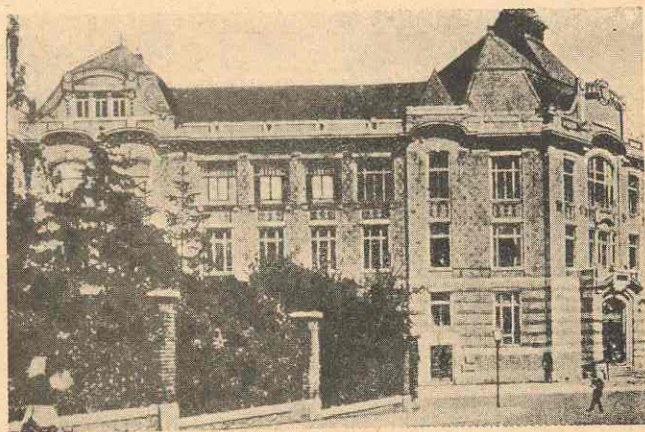
O achiziţie frumoasă s'a făcut în 1922 prin biblioteca donată de d-l Gh. Sion, român moldovean, cuprinzând 2200 vol. cărţi vechi româneşti şi străine re-

Casa învăţătorilor.

feritoare la români şi o colecţie de 1402 stampe şi 100 hărţi tot în legătură cu pământul românesc, expuse în sala «Sion». O raritate între cărţile acestei colecţiuni e *Vita di Ieremia Valacco*, român moldovean cu numele *Stoica*, trecut la catolicism şi călugărit, mort la 1625 în Neapole. Darul d-lui Sion mai conţine şi 60 documente vechi, 15 manuscrise legate,

corespondența poetului Sion, cu scrisori dela Vasile Alecsandri, donată de d-na Florica Voinescu, n. Sion, apoi *colecția de monete românești*, a doua ca importanță după a Academiei Române, și în fine o *colecție de mărci postale*, între cari și unul din cele trei exem-

Biblioteca Universității din Cluj.

plare unice ale celei mai rare mărci postale moldovenești. În anul 1921 s'au citit în sălile de lectură ale bibliotecii 42084 opere și s'au împrumutat în afară de bibliotecă 5736 opere în 9063 volume.

O anexă a bibliotecii Universității e *Biblioteca populară*, deschisă în 1921. Ea cuprinde peste 1700 opere (3000 vol.) în limba română și 400 opere (500 vol.)

în limba maghiară. Pentru biblioteca populară s'au procurat și cărțile didactice întrebuintate la școalele din Cluj, pentru ca elevii, cărora le lipsește liniștea necesară acasă, să-și poată pregăti lecțiile aici. În Decembrie 1922 a fost cercetată de 3953 cetitori, dintre cari 454 au citit numai gazete și reviste. Dintre cetitori au fost 1607 români și 2346 maghiari.

Academia de agricultură, înființată în anul 1869, are 11 profesori definitivi și 24 suplinitori și personal ajutător (șefi de lucrări, etc.). Numărul studenților înscriși în 1922/23 a fost de 106, din cari a) după provincii: 7 studenți și 2 studente din *Vechiul Regat*, 53 studenți și 7 studente din *Basarabia*, 7 studenți din *Bucovina* și 30 din *Transilvania*; b) după limbă: *Români* 63 studenți și 7 studente, *maghiari* 8 studenți, *sași* 5, *ruși* 11 studenți și 2 studente, *evrei* 2 studenți, *bulgari* 5, *alții* 2.

Academia de comerț are 27 profesori și 258 studenți și 16 studente, între cari 184 români, 11 sași, 24 maghiari, 35 evrei, 4 de alte naționalități. După locul nașterii, 217 sunt din *Transilvania*, 23 din *vechiul Regat*, 16 din *Basarabia* și 2 din *Jugo-Slavia*. Școala e înființată la 1902 și a fost susținută, până la 1920 de comună, Camera de comerț și Stat, de atunci încoace numai de Stat.

Conservatorul are 16 profesori și 181 elevi (86) și eleve (95). Dintre elevi, 149 sunt români, 7 germani, 4 maghiari, 4 ruși, 4 francezi, 11 evrei și 2 de altă naționalitate. După naștere, 106 sunt din *Transilvania*, 40 din *vechiul Regat*, 4 din *Basarabia*, 2 din *Bucovina* și 29 din alte țări (mai ales *Ungaria* și *Jugoslavia*).

105.222

ȘCOALE SUPERIOARE MAGHIARE.

Facultatea teologică reformată cu 5 profesori titulari și 3 suplinitori. Studenți teologi 110, între cari și un sas luteran.

Facultatea teologică unitară cu 4 profesori titulari și 8 suplinitori. Studenți teologi 28.

Școala Normală superioară romano-catolică cu 6 profesori titulari și 30 auxiliari. Inscriși 80 studenți și studente, între acestea din urmă și călugărițe catolice. Școala pregătește profesori mai ales pentru școalele civile (medii).

ÎNVĂȚĂMÂNTUL SECUNDAR. — *Licee.*

În anul școlar 1922/23 au fost în Cluj 9 licee, anume: 1 *românesc* de băieți cu 444 elevi, 1 de *fete* cu 376 eleve; 1 *maghiar* romano-cat. de băieți cu 540 elevi, 1 de *fete* cu 571 eleve; 1 *maghiar* reformat de băieți cu 504 elevi, 1 de *fete* cu 452 eleve; 1 *maghiar* unitar de băieți cu 308 elevi; 1 *maghiar* evreesc de băieți cu 360 elevi, 1 de *fete* cu 294 eleve.

În cursul inferior al liceelor maghiare nu se mai predă limba latină.

Școale civile (medii).

1 *română* de băieți cu 257 elevi, 1 de *fete* cu 164 eleve; 1 *maghiară* luterană de băieți cu 260 elevi; 1 *maghiară* evrească de băieți cu 83 elevi.

Școala profesională de fete:

Secția *română* (înființată în 1922), cu 27 eleve, secția *maghiară* (veche), cu 73 eleve.

Școale comerciale.

1. Școala superioară de comerț (a Statului).

Secția română cu 54 elevi (+15 fete, cari ascultă cursurile de seară);

Secția maghiară cu 119 elevi (maghiari și evrei).

Liceul și biserica reformată.

2. Școala comercială maghiară (rom.-cat.) de fete cu 127 eleve.

Învățământul pentru ucenici.

• Șase școale cu 2004 elevi și eleve (566 români, 1263 maghiari, 162 evrei, 13 germani).

Școale normale.

1. Școala normală română de băieți cu 217 elevi.
2. Școala normală română de fete cu 275 eleve.

Școala de conductori mecanici și electrotehnici.

În cele patru clase predau 9 profesori, din cari 5 sunt români și 4 maghiari. Numărul elevilor 125 (români 67, maghiari 36, sași, 2, evrei 20).

Școala de conductori pentru poduri și șosele.

Are 11 profesori și 45 elevi (43 români și 2 maghiari).

ÎNVĂȚĂMÂNTUL PRIMAR.

1. Școale primare *de Stat* 8¹⁾, cu 2274 elevi și eleve (1255 români, 921 maghiari, 87 evrei, 10 germani, 1 altă naționalitate).

2. Școale primare *confesionale* 2) 8, cu 3262 elevi și eleve (105 români, 2398 maghiari, 423 evrei, 32 germani, 4 altă naționalitate).

Total: 1360 români, 3319 maghiari 3), 510 evrei, 42 germani, 5 altă naționalitate.

Grădini de copii.

De *Stat* 5 cu 213 elevi și eleve (107 români, 68 maghiari, 38 evrei).

Confesionale 4, cu 175 elevi și eleve (—români, 130 maghiari, 45 evrei).

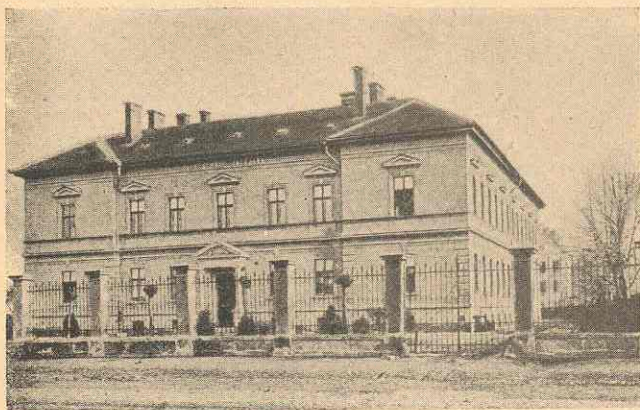
¹⁾ Partea cea mai mare din școalele de Stat are și secție maghiară, în care instrucția se face în limba maghiară.

²⁾ Una română greco-catolică.

³⁾ La școalele primare romano-catolice sunt mulți germani, slovaci, cehi romano-catolici maghiarizați sau pe cale de maghiarizare, tot așa la școala primară luterană maghiară (germani și slovaci).

ȘCOALE SPECIALE.

1. *Institutul medico-pedagogic* cu 80 elevi și eleve.
2. *Institutul pentru orbi*, cu 4 profesori și 30 elevi, e așezat provizoriu în Sân-Craiu (l. Aiud), până se va termina localul cel nou, a cărui construcție e gata în roșu.

Institutul de surdo-muți din Cluj.

3. *Institutul pentru surdo-muți* (înființat la 1888) cu 8 puteri didactice, 69 elevi și eleve interni și 8 externi. În institut se aplică sistemul german, după care surdo-muții învață să vorbească prin imitație după mișcarea buzelor. Institutul servește și ca școală de aplicație pentru candidații la școlile medico-pedagogice. În curs de 8 ani, elevii fac materia cursului primar și două clase medii.

4. *Institutul de corecțiune pentru băieți*, al cărui local e ocupat acum de un orfelinat, se află în Gherla.

VII. SOCIETĂȚI ȘI MUZEE.

Clujului îi face în Transilvania numai Sibiiul concurență în privința bogăției de societăți culturale și colecțiuni științifice. Aceasta e a se mulțumi pe de o parte priceperii rostului lor de către societatea maghiară, pe de alta sprijinului larg, de care această societate a fost împărtășită din partea guvernelor maghiare, cari au urmărit cu tenacitate ideea de-a face din Cluj organul chemat a realiza deocamdată maghiarizarea Transilvaniei de Nord.

În fruntea acestor societăți a fost *Reuniunea* (egy-let) *ardeleană pentru Muzeu*, înființarea căreia a fost hotărâtă încă de dieta feudală a Transilvaniei din 1841/42. Frământările politice nu au permis însă realizarea ideii până în anul 1860. Dela început, această Reuniune s'a apucat de înființarea unui *Muzeu Ardelean* cuprinzând următoarele colecțiuni: 1. o *biblioteca*¹⁾; 2. *colecție numismatică și arheologică*; 3. *Muzeu zoologic*; 4. *Muzeu botanic*; 5. *Muzeu mineralogic-geologic*. În sânul Reuniunii s'au format și patru secțiuni: 1. de *filozofie, filologie și istorie*; 2. de *științe naturale*; 3. de *medicină*, 4. de *drept și sociologie*. Secțiunile au publicat și trei periodice, cel mai însemnat revista *Erdélyi Múzeum* (Muzeul Ardelean).

Colecțiunile de tot felul se înmulțiră în curând atât de tare, încât Reuniunea nu avea unde să le plaseze,

¹⁾ A se vedea datele la Biblioteca Universității.

— pe de altă parte cheltuelile nu mai puteau fi acoperite numai din taxele membrilor, al căror număr se apropiase de o miie, și din ajutorul dat de Stat. De aceea Reuniunea a încheiat la 1895 o convenție cu Statul, ca acesta să iee în sarcină sa partea cea mai mare a cheltuelilor împreunate cu administrația. În urma acestei convenții, colecțiile științifice sunt lăsate spre întrebuințare Universității, iar directorii sunt numiți și salarizați de Stat.

Colecțiile s'au înmulțit dela 1895 încoace mereu, dar se resimte foarte mult lipsa de local, ele fiind risipite în multe părți.

În secția arheologică e bogată subsecția *preistorică* și cea *romană*. Colecția medievală și modernă e bogată în aurărie, dar mai ales ceramică ardeleană începând din secolul al XV-lea.

Colecția *etnografică* are peste 3000 obiecte inventariate, în majoritate românești.

Colecția numismatică cuprinde 32.143 monete, medalii, plachete și bancnote. Monede romane sunt 4500, barbare 200.

Colecțiile acestea sunt așezate parte în Universitate, parte în Strada Gherescu 2, și parte în Calea Regele Ferdinand 33.

Secția *botanică* are un *herbar* cu peste 460.000 plante (la Grădina botanică nouă, Str. Dr. Babeș), apoi, un *Muzeu botanic* (în Universitate și în localul Teatrului vechiu, lângă Universitate), și acesta foarte bogat remarcându-se colecțiile complete de plante textile, tutunuri ardelenē și cea referitoare la cultura hameiului.

Secția *zoologică* e în Institutul zoologic din Grădina botanică veche (Str. Miko). De remarcate sunt 1102

pasări împăiate din Ardeal, deasemeni grupuri biologice cu pasări caracteristice Ardealului și 105 specii de mamifere împăiate din Ardeal.

Secția *geologică* e contopită în Institutele de Mineralogie-Petrografie și Geologie-Paleontologie ale Universității. Colecția de minerale cuprinde 8533 eşantilioane, cea de roce 2749 eşantilioane, 737 exemplare secțiuni, 950 exemplare modele de cristale. În colecția de Paleontologie sunt 6101 eşantilioane de fosile; de remarcă ursul de peșteră, reconstruit, și resturile de Mamut, cerb cvaternar și hienă de peșteră aflate în Transilvania.

În anul 1891 s'a înființat *Reuniunea Carpatină*, care a deschis în anul următor un *Muzeu Carpatin* în casa regelui Mateiu Corvinul. Reuniunea are secțiuni în toate județele Transilvaniei cu membri parte benevoli, parte înscriși, înainte de războiu, în calitatea lor de funcționari. A publicat în englezește descrierea ținutului locuit de săcui, în nemțește descrierea băilor și apelor minerale din Ardeal. A avut și o revistă de specialitate, *Erdély*. Pe lângă activitatea corespunzătoare scopului mărturisit, Reuniunea Carpatină s'a preocupat mult și de maghiarizarea numirilor topografice din Transilvania. Muzeul conține 6857 obiecte etnografice, mai mult maghiare.

Un rol mare de politică agresivă a jucat dela 1885 încoace *Reuniunea ardeleană maghiară de cultură*, cunoscută și de români mai mult cu numele maghiar *Kultüregylet*, înființată în Cluj. În sânul acestei Reuniuni s'au croit și realizat multe planuri îndreptate contra românilor și tot din sânul ei se dedeau și guvernelor din Budapesta indigitările necesare pentru

acelaş scop ¹⁾. Scopul mărturisit în public de întemeietorii acestei Reuniuni a fost pe de o parte aducerea românilor din Ardeal la simţeminte maghiare şi apărarea (!) maghiarilor risipiţi printre români de cutropirea (?) acestora. Scopul adevărat se vede mai bine din raportul jubilar (1911), care constată, că rezultatul activităţii acestei Reuniuni a fost sporirea populaţiei maghiare din Transilvania cu 2,7% şi scăderea celei româneşti cu 0,69%. Reuniunea s'a bucurat de sprijinul moral şi material al tuturor autorităţilor şi al claselor aristocratice, intelectuale, comerciale şi industriale din Ungaria şi Transilvania; unele judeţe din această provincie au votat chiar zecimi judeţene pentru scopurile ei. În 1911 avea 61 de secţiuni. Reuniunea a înfiinţat multe grădini de copii, şcoli primare, bănci şi biblioteci maghiare mai numai în ţinuturi locuite de români. A lucrat mult pentru spargerea, prin colonizări maghiare, a unităţii teritoriale româneşti tocmai în ţinutul Clujului. La 30 Iunie 1911 avea o avere de 3 milioane 627.000 cor.

La 1888 s'a deschis *Muzeul de arte şi meserii* în localul propriu din Str. Gheorghe Bariţiu. Are 3794 de obiecte (mobile, covoare, ceramică, obiecte de metal, cusături şi broderii, lucrări în lemn, piele, sticlării, piatră, unelte, maşini, etc.).

În Piaţa Mihaiu Viteazul e *Muzeul 1848* cu 1050 obiecte din revoluţia maghiară dela 1848/49.

Cele mai vechi *societăţi româneşti* din Cluj sunt despărţământul *Astrei* (Asociaţiunea pentru literatura ro-

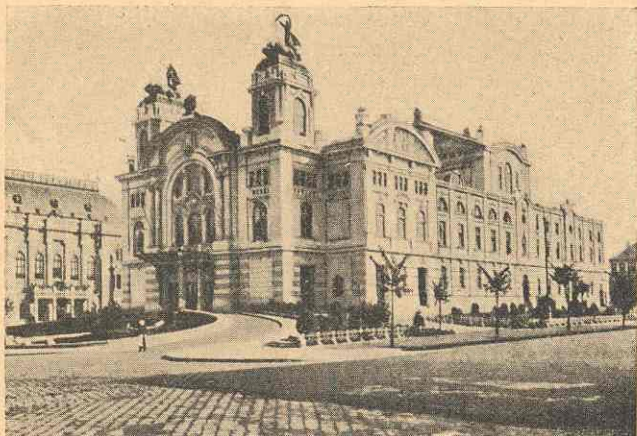
¹⁾ Sufletul Kulturegyelet-ului a fost d-l Iosif Şandor, actual membru al Parlamentului român.

mână și cultura poporului român, centrala în Sibiu) și *Reuniunea femeilor române greco-catolice*. Dela 1919 încoace, numărul acestora s'a înmulțit. Din inițiativa profesorilor universitari s'au înființat secția Cluj a *Asociației pentru studiul și reforma socială*, *Societatea filozofică*, *Societatea de științe*, *Societatea de medicină*. *Societatea doamnelor ortodoxe române* are o filială puternică, deasemeni *Crucea roșie română* și *Societatea pentru ocrotirea orfanilor*. În 1921 s'a înființat, cu puternicul sprijin al căpeteniilor oștirii românești din Cluj, *Asociația pentru Cultura Poporului*, care a ținut o mulțime de șezători culturale pentru popor și a scos timp de peste un an o revistă culturală populară. În 1922 s'a pus temelie *Asociației de propagandă pentru solidaritatea națională și socială a românilor* editând și un organ de publicitate. Profesorii universitari au înființat și *Cercul Ronsard*, acesta urmărind întreținerea de relațiuni între români și cultura franceză. Pentru strângerea relațiilor dintre România și Ceho-Slovacia s'a înființat, în 1923, societatea *Iarnik-Bârseanu*. Acelaș scop îl urmărește, față de Italia, *Societatea italo-română*. În Cluj e filiala *Asociației corpului didactic secundar*, filiala *Cassei de ajutor a corpului didactic din Dacia superioară* și Comitetul central al *Asociației corpului didactic primar din Transilvania*.

Dintre societățile maghiare, o activitate mai mare au desfășurat și *Reuniunea doamnelor maghiare și Reuniunea maghiară de agricultură*. Aceasta din urmă și-a început activitatea în anul 1848 și pe lângă o revistă săptămânală a publicat 56 lucrări speciale pentru agricultori și a ținut nenumărate conferințe populare. În Cluj mai sunt și o mulțime de alte societăți sportive și de breaslă.

VIII. TEATRE, TIPOGRAFII, PRESSĂ, MONUMENTE.

În Cluj, nobilimea și intelectualii au înființat o *Societate teatrală* încă din anul 1792. Dieta Transil-

Teatrul Național din Cluj.

vaniei a hotărât apoi în sesiunea din 1794/5 permanentizarea teatrului. Din contribuțiuni benevole s'au strâns atunci 30.000 fiorini, iar 31 de patrioți maghiari s'au obligat să contribuie pentru întreținerea teatrului fiecare cu 250 fiorini anual. Cel dintâiu local pentru teatru s'a construit între anii 1804—1821 pe terenul de lângă actuala Universitate. Aici au continuat re-

prezentațiile până în anul 1906, când s'a terminat, cu cheltuiala Statului, noul local al *Teatrului Național* din Piața Ștefan cel Mare, azi Teatrul Național românesc. Societatea dramatică română dă reprezentațiuni, cari alternează cu ale Operei române. Publicul dela reprezentațiunile Operei e compus în bună parte din orășeni evrei, chiar maghiari. Societatea dramatică maghiară dă reprezentațiuni în localul *Teatrului de vară*, pe Promenada orașului. La reprezentațiile de *opere* ale acesteia participă și români.

Cea dintâiu *tipografie* a deschis sasul Heltaî la 1550. Scopul tipăriturilor ieșite la început de sub teascurile acestei tipografii a fost propovăduirea învățăturilor celor nouă ale lui Luther. Lupta religioasă a îndemnat și pe catolici să se folosească de această unealtă culturală. În tipografiile din Cluj s'au tipărit, în epoca luptelor religioase, multe cărți latinești, ungurești și nemțești. La 1703 apare întâia carte tipărită românește și cu litere latine în Cluj: Catechismul catolic al jезуитului Petre Canisius, tradus din ungurește de Gheorghe Buitul. Tot în Cluj s'a tipărit, la 1744, ediția a II-a a Bucoavnei dela Belgrad (Alba-Iulia), din 1699, acum și cu litere latine pe lângă cele cirilice, dar în spirit ortodox. Dela 1867 încoace, industria tipografiilor a luat un avânt tot mai mare. Cea dintâiu și unica tipografie românească până în 1918 a fost a lui Petre Barițiu, «Carmen», înființată la 1904.

Azi sunt în Cluj 28 de tipografii, între cari 8 românești, restul maghiare și evreești. Din teascurile acestor tipografii au ieșit în 1922 91 de *periodice*, dintre cari 40 românești (2 cotidiene), 40 maghiare (3 cotidiene) și evreești (1 cotidian), 5 germane, câteva financiare

și de altă specialitate în 2 și 3 limbi (româno-maghiare 8, rom.-germ.-maghiare 9, maghiare-germane 1). Unele au avut o viață foarte scurtă.

Librării românești sunt cinci, toate dela 1919 încoace, maghiare și evreești opt.

Cel mai frumos *monument* din Cluj e statuia equestră

Monumentul lui Matei Corvinul.

a lui *Mateiu Corvinul*, de I. Fadrusz, vestit sculptor german stabilit în Budapesta. Ea a fost desvelită în anul 1902. Mateiu Corvinul e prezentat călare, în fața lui cu patru fruntași contemporani ai Ungariei: *Blasiu Magyar*, bătrân conducător de oști, *Pavel Chinezu*, Banul Timișoarei, *Ștefan Szapolyay*, palatin guvernatorul Austriei, și *Ștefan Báthory*, voivodul regal al Transilvaniei, cari toți închină în fața regelui

lor drapelele cucerite dela dușmanii învinși (austriaci, turci, moldoveni (?) și cehi).

În fața statuiei lui Mateiu se află *Lupoaica* dăruită de Primăria din Roma în anul 1921.

La intrarea spre grădina botanică veche e bustul de bronz al contelui *Emerik Miko*, care a donat terenul pe care se află clinicile, Muzeul zoologic, cel speologic, laboratoarele de chimie și grădina botanică veche, și a îmbogățit și colecțiile Muzeului Ardelean.

Pentru ridicarea unei statui lui *Avram Iancu*, «Regele Munților» în anii 1848/49, s'au strâns deja sume însemnate, tot așa pentru un monument al lui *M. Eminescu*.

IX. I N D U S T R I A.

Industria, la început mică, s'a dezvoltat în Cluj curând după așezarea Sașilor, anume chemați și pentru a o întemeia în provincia aceasta locuită exclusiv de agricultori și crescători de animale, aceștia cu în-deletniciri rudimentare în ale meseriilor. Încă din secolul al 14-lea e cunoscut statutul breslei cojocarilor (1369), urmează apoi al tăbăcarilor, aurarilor, butnarilor, croitorilor ș. a. Toate statutele acestor bresle sunt făcute după modelul celor din Germania. La 1556 erau 16 bresle în Cluj și numărul lor crește mereu, așa că la 1788 erau 27 bresle. Până în secolul al 16-lea, meseriașii din Cluj erau încă în legătură cu cei din Sibiiu și cu ai «provinciei» Sibiiului peste tot, căutând să păstreze uniformitatea dispozițiilor din statutele breslelor.

Meseriaşii s'au bucurat de mari privilegii, cari prefaceau industria mică într'un fel de monopol. La începutul secolului al 16-lea, croitorii protestează cu succes contra aducerii de haine gata în oraş iar tăbăcarii din Cluj obţin privilegiul de-a putea cumpăra numai ei piele de pe teritoriul Clujului. Sistemul acesta introdus de saşi şi sprijinit de regi domniã în toate ţinuturile Transilvaniei cu populaţie şi săsească şi mergea până acolo, de românilor dela satele erã deadreptul interzisã orice meserie. Românul, care ar fi îndrăznit să construiască singur un car întreg, erã pedepsit cu bătaie şi închisoare. Nu e deci mirare, că rolul românilor, şi altminteri opriţi de-a se aşeza în oraşe, e cu totul şters în industrie până la 1848, când au încetat privilegiile de felul acesta.

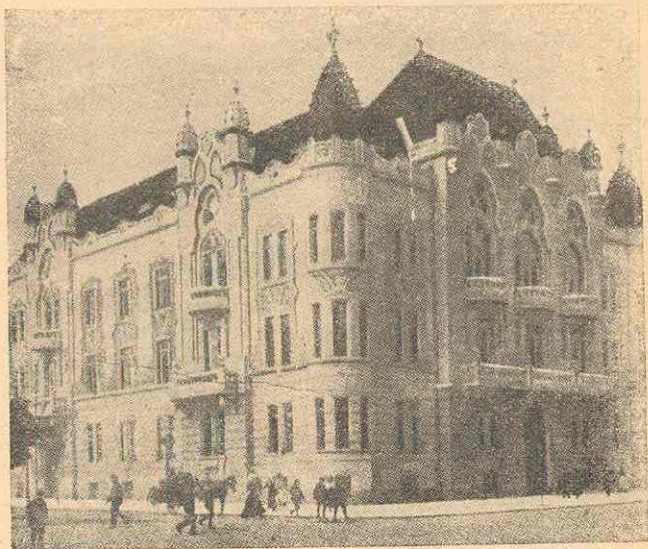
Ce priveşte naţionalitatea industriaşilor din Cluj, şi în secolul al 18-lea mai rămăseserã unele bresle cu membri în majoritate saşi, ba postăvarii erau toţi de neamul acesta. În schimb, cismarii erau toţi unguri.

Industria mai mare erã reprezentată în trecutul mai îndepãrtat prin trei mori, trei piuã pentru postav şi douã fabrici de piele.

La 1912 erau în Cluj 1601 maeştri *meseriaşi*, iar în 1922 numărul lor se urcã la 1923, majoritatea maghiari, dar şi numeroşi evrei, aceştia mai ales croitori şi tinichigii. Numărul cel mai mare de meseriaşi îl are breasla pantofarilor şi cismarilor: 484. Urmează croitorii pentru bărbaţi în număr de 189, măcelarii şi cârnăţarii cu 143 şi tâmplarii cu 119.

Industria mare cuprindeã la 1912 18 fabrici (3 de spirt, 1 de bere, 3 de lichioruri, 1 de săpun, 4 de cărã-mizi, 2 turnãtorii de fier, 1 de piele, 1 ţesãtorie, apoi

uzina de gaz și cea electrică), iar în 1922, numărul lor se urcă la 28. Industria mare ar lua în Cluj, sub imperiul român, un avânt uriaș, dacă s'ar rezolva mai curând chestiunea aducerii gazului metan, destul de aproape de acest oraș.

Camera de industrie și comerț.

X. C O M E R Ţ U L.

Situația geografică a Clujului a trebuit să facă din acest oraș un însemnat centru comercial încă din epoca romană, mai ales că guvernatorul Daciei Porolissense

și mutase reședința aici încă din timpul împăratului Commodus. Știri documentare despre comerțul Clujului avem începând din secolul al 14-lea, spre finele căruia împăratul Sigismund dă aspre porunci tuturor autorităților din țară, că negustorii din Cluj să nu fie incomodați, ci mai vărtos sprijiniți în drumurile lor comerciale. Comerțul erà îngreunat, în acel veac și în cele următoare, și din cauza multelor taxe vamale interne, cari dau prilej la multe nedreptățiri, apoi din cauza unor «nobili» maghiari, cari exercitau meseria de tâlhar la drumul mare.

Clujenii negustoriau în timpul acela cu postav, piei crude și tăbăcite, fierărie, sare, ceapă, varză, pește de Dunăre, pânză de cânepă și in. Se făcea și comerț extern și încă în secolul al 14-lea se găsește un negustor din Cluj, care aveà legături cu genovezii din Crimeia. În secolul 16 și 17, spiritul de întreprindere erà foarte desvoltat. Negustorii din Cluj mergeau după mărfuri orientale până la Constantinopole, după mătasa la Veneția. La Viena duceau mărfuri cu carele cu boi. În secolul 17, drumul comercial din Levante spre Veneția trecea prin Cluj. Din Ungaria se importà săpun, blană de vidră, mânzi, fier, găetane, mătăsuri ghete, stofe, iar într'acolo se exportà unt, brânză, săpun, șofran ardelenesc, turtă de miere, pielărie lucrată, sare, boi, vaci, cisme «ficior», adică cisme pentru flăcăi (ficiori). Din Moldova aduceau piele de cordovan. În 1815 s'au pus cei dintâi cartofi pe hotarul Clujului. Cultura acestei plante se vede că a progresat în curând, căci la 1820 se exportează în Muntenia 750 chintale (măji). În secolul al 18-lea și al 19-lea până la 1848 se creștea în Clujul devenit centrul boierimii înalte

a Ardealului o rassă deosebită de cai, cu care se făcea un comerț viu. Rassa era o încrucișare a calului moldovenesc cu cel de Andaluzia.

Importanța comercială a Clujului o arată și hotărîrea dietei ardelenice dela 1549, care dispune că în Transilvania să se întrebuițeze *măsurile din Cluj*: chintalul (maja), puntul (funtul, $\frac{1}{2}$ oca) și banița, numai vadra să rămână cea săsească. În Cluj a fost și *monetărie*.

Un rol important au jucat, în dezvoltarea comerțului și *bâlciurile* (târgurile «de țară», iarmaroacele). La 1506, regele învoiește Clujenilor două târguri de țară, la 1558 patru, cum au rămas până 'n ziua de azi. La aceste târguri veniau și negustorii din depărtări mari. În alte zile, negustorilor străini le era oprită vinderea mărfurilor lor în Cluj. Azi, bâlciurile nu mai au importanța comercială din trecut, afară de cele de oi, porci, vite cornute, cai, ținute cu câteva zile înainte de cele de mărfuri. Târguri de săptămână sunt Lunia și Joia.

Clujul e un centru important de comerț cu produse agricole, silvice, apoi cu animale domestice, scoarță de tăbăcit, făină și ouă.

De altminteri Clujul a fost și întrecut și e mai ales astăzi cel mai scump oraș din Transilvania. La aceasta contribuiesc pe de o parte principiile feniciene, de cari sunt conduși negustorii — fără deosebire de naționalitate — în afacerile lor, pe de altă parte indolența autorităților și a publicului.

Comerțul a fost veacuri de-a rândul în mâinile elementului săsesc. În veacul al 17-lea apar negustorii «greci» (Macedo-Români și alți români strecurați între

ei), la finele secolului al 18-lea, cei armeni, în secolul al 19-lea evreii, cari sunt stăpânii lui acum. La 31 Octomvrie 1921 aveau brevet de comerciant 2015 persoane, din cari 240 români.

Avântul uriaș, pe care l-a luat comerțul în Cluj de când cu înfăptuirea unității naționale, se vede și din dezvoltarea *băncilor*. În Cluj erau în 1912 15 bănci, mai toate mici, cu un capital de 11 milioane, 956.000 coroane. Azi sunt 13 bănci mari ardelenesti cu un capital de peste un miliard (până la 65 mil. 710.000), bilanțul cărora s'a încheiat la 31 Decemvrie 1921 cu un capital (fondul acționar și cel de rezervă) de 183 mil. 465.000 lei. Din acestea, patru sunt românești, două din ele având capitalul cel mai mare (Banca Agrară și Banca centrală pentru industrie și comerț). Pe lângă cele 13 bănci mari mai sunt încă 21 cu un capital mai mic. Din vechiul Regat au sucursale în Cluj Banca Națională, Banca Românească, Banca Marmorosch, Blank & Co. și Banca Generală a Țării Românești, așa că sunt opt bănci mari românești.

XI. ȚINUTUL CLUJULUI.

O privire asupra ținutului, a cărui populație gravitează economicște spre Cluj, ni-l arată acoperit de dealuri, între cari cel mai însemnat e *Peana*, dela oraș spre SV, având o altitudine de 833 m. Pământul dă rod numai muncit fiind din greu și de multe ori roada, mai des cea de porumb, nu corespunde efortărilor făcute. Numai valea Someșului, întinzându-se într'o lărgime foarte redusă dela V spre E, răscumpără mai cu îmbelșugare munca plugarului.

Pereche de Români din Feleac.

Locuitorii din satele românești nu au avut nici când îndrumător spre o gospodărie mai rațională. Aspectul acestor sate e trist, casele nu sunt frumoase, grădinile de multe ori lipsite de roada pomilor fructiferi. În Someșfalău, lângă Cluj, sunt adesea mai multe case țărănești grămădite în aceeași curte.

Portul e cât se poate de urît, atât la bărbați, cât și la femei, fiind o corcitură de port unguresc cu românesc, făcând însă mai mult impresia celui unguresc. Acesta e lipsit de pitorescul cu care suntem obișnuiți la portul românesc dela Murăș spre S sau de pe valea Murășului superior, a Bărgăului și a Someșului mare în județul Bistrița-Năsăud. Dealtminteri tineretul femeiesc a prins gust pentru portul românesc, căci Dumineca se văd fete din ținutul Clujului îmbrăcate «de sărbătoare» în costum național. Și la sate au început să îmbrace, pealocuri, copii în costum național, dar iarăș numai de sărbătoare. Despărțământul «Asociațiunii» ar putea realiza, în înțelegere cu intelectualii satelor, în privința aceasta o schimbare, cum a realizat societatea ungurească în Săcelele Brașovului, unde Ciangăii unguri au înlocuit portul lor românesc cu cel săcuesc.

Numărul analfabeților e mare, căci tendința eră să fie menținuți Românii pe o treaptă culturală cât mai inferioară. O pildă vie în privința aceasta e Feleacul, sat mare românesc, care aveă și în 1921 o școală cu un singur învățător, dar în schimb douăsprezece cârciumi.

Situația materială a țăranilor unguri e mai bună, ei bucurându-se de favoruri speciale din partea guvernelor străine din trecut, având și pământ mai

mult. Împroprietărirea Românilor, întâmplată după preluarea imperiului de către noi, îi va apropiã, sub o bună îndrumare, de concetățenii lor de alt neam.

Populația celor treizeci și unu de sate trecute pe harta anexată aprovizionează populația Clujului cu alimentele de prima necesitate, aduc și păsări, chiar și țesături de cânepă și de lână, dar nu și cereale, — și e trist să vezi țărani români cumpărându-și iarna mălaiul pentru mămăligă din târgul Clujului. La târgurile de săptămână, Lunia și Joia, se văd în piața Clujului și Sași din ținutul de NE al Transilvaniei, cari aduc, toamna și iarna, cele mai frumoase poame și cele mai bune legume. Nu lipsesc nici moșii, în aceleași zile, cu vasele de lemn, apoi carele cu lemne de construcție aduse de Românii locuitori prin văile răsăritene ale munților Apuseni. Piața Clujului e, cu toată sărăcia ținutului, totdeauna bine aprovizionată și ea adeseaori ne reamintește, prin numărul cel mare al țărancilor române, că suntem într'un ținut românesc.

În ținutul Clujului avem următoarele comune:

1. *Nădășelul*, cu 562 Români, 82 Maghiari (total 644 suflete).
2. *Vișta*, cu 154 R., 1.248 M. (1.402).
3. *Șardul*, 661 R., 54 M. (715).
4. *Mira*, 140 R., 1.291 M. (1.431).
5. *Corușul*, 684 R., 38 M. (722).
6. *Chinteul*, 667 R., 479 M. (1.146).
7. *Popfalău*, 641 R., 2 M. (643).
8. *Gilău*, târgușor de care tradiția leagă numele lui Gelu, cel din urmă voievod român independent înainte de năvălirea Maghiarilor, căzut vitejește în lupta contra acestora, 2.005 R., 1.008 M., 89 Evrei (4.002).

9. *Suciag*, 332 R., 658 M. (990).
10. *Baciu*, 356 R., 973 M. (1.329).
11. *Lona săsească*, 592 R., 1.151 M., 6 E., 103 alții (1.852).
12. *Feneșul săsesc*, 1.558 R., 1.100 M., 29 E. (2.687).
13. *Vlaha* (Feneșul ungurese) 1.337 M.
14. *Tăuți*, 417 R.
15. *Feleacul*, 2.213 R., 21 M. (2.234).
16. *Someșfalăul*, 1.370 R., 585 M. (1.955).
17. *Sân-Miclăușul*, 340 R., 42 M. (382).
18. *Dejmirul*, 806 R., 106 M. (912).
19. *Ghiurfalăul*, 217 R., 1.606 M. (1.823).
20. *Banabicul*, 1.293 R., 47 M. (1.340).
21. *Rediu*, 1.646 R., 29 M. (1.675).
22. *Aitonul*, 1.532 R., 552 M. (2.054).
23. *Boj*, 933 R., 33 M., 6 E. (972).
24. *Corpadea*, 785 R., 53 M. (838).
25. *Cojocna*, târgușor, băi sărate, 1.693 R., 2.117 M., 58 E. (3.868).
26. *Cara*, 855 R., 307 M. (1.162).
27. *Pata*, 619 R., 122 M. (741).
28. *Apahida*, 1.345 R., 105 M. (1.450).
29. *Jucu*, 815 R., 4 E. (819).
30. *Jucul de sus*, 483 R., 30 M., 17 E. (530).
31. *Jucul de jos*, 922 R., 67 M. (989).

Populația întreagă a ținutului cuprins în harta anexată e de 42.159 suflete, din cari:

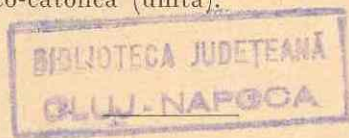
26.636 Români,
 15.213 Maghiari,
 207 Evrei,
 103 alte neamuri.

Pereche de Unguri din Hostat.

Numărul relativ mare al populației maghiare în ținutul Clujului se explică mai ales prin colonizările întinse făcute de guvernele străine, cari urmăreau, pentru început, formarea unui brâu lat maghiar, care să lege ținutul săcuesc din Estul Ardealului cu maghiarimea din Sătmar. În cei din urmă patruzeci de ani au fost colonizați pentru formarea acestui brâu peste două sute de mii de Maghiari aduși din Ungaria, unde erau muncitori ai latifundiarilor. O astfel de colonie mai mare e *Ghiurfalăul*, cu 1.606 Maghiari. Acești veniți terorizau pe Români, încât aceștia nici nu mai îndrăzneau să treacă prin satele cu coloniști maghiari. Veche așezare românească a fost și *Feneșul unguresc*, numit de Români și acum *Vlaha*, de unde Români au dispărut ca și din alte sate, alungați de proprietarul ungar și înlocuiți cu Maghiari. *Feneșul săsesc* și *Lona săsească* reamintesc pe cele câteva vechi colonii ale «oaspeților» sași din ținutul Clujului. Numărul redus al Evreilor la sate e rezultatul așezării la oraș a celor îmbogățiți în războiu precum și al revoluțiunii din 1918.

Statistica după *confesiuni* a populației rurale din ținutul Clujului nu s'a mai făcut din 1910, de când numărul locuitorilor a crescut, nu numai în Cluj, ci și la sate. Populația română e în majoritate de confesiunea greco-catolică (unită).

BIBLIOGRAFIE

- Jakab Elek, Kolozsvár története. Budapest, 1870—1888.
Galgóczy Károly, Kolozsvár multja, jelenje és jövője. Cluj, 1872.
- Kelemen Lajos és Fodor János, Kolozsvári kalauz. Cluj, 1903.
- Alexander Márky, Über den Namen Kolozsvár. Budapest, 1904.
- Dr. E. Dăianu, Biserica lui Bob în Cluj. Cluj, 1906.
- Dr. C. Petran, Muzeele din Transilvania, Banat, Crișana și Maramurăș. București, 1922.
- Dr. Onisifor Ghibu, Necesitatea revizuirii radicale a situației confesiunilor din Transilvania. Cluj, 1923.
- Petru Bortș, Călăuza orașului Cluj și a împrejurimilor (cu tabloul complet al adreselor comerciale și industriale, indicatorul stradelor din Cluj și al comunelor din județul Cojocna). Românește și în parte și ungurește. Cluj, 1923.
-

ILUSTRĂȚII

	<u>Pag.</u>
1. Vedere generală	8
2. Poartă veche în zidul orașului	14
3. Bastionul lui Bethlen	17
4. Palatul Justiției	20
5. Someșul în Cluj	22
6. Casa lui Mateiu Corvinul	24
7. Primăria	25
8. Biserica ortodoxă română	34
9. Biserica unită română	36
10. Biserica Franciscanilor	38
11. Biserica și mănăstirea Minorităților	39
12. Universitatea	44
13. Căminul studenților	48
14. Casa învățătorilor	49
15. Biblioteca Universității	50
16. Liceul și biserica reformată	53
17. Institutul de surdo-muți	55
18. Teatrul Național	61
19. Monumentul lui Mateiu Corvinul	63
20. Camera de industrie și comerț	66
21. Pereche de Români din Feleac	70
22. Pereche de Unguri din Hostat	74
23. Planul orașului Cluj.	
24. Harta împrejurimii Clujului.	

CUPRINSUL

	<u>Pag.</u>
Situația geografică	7
Din trecutul Clujului	10
Fața Clujului de astăzi	19
Populația	26
Cultul	32
Invățământul	40
Societăți și Muze	56
Teatre, tipografii, presa, monumente	61
Industria	64
Comerțul	66
Ținutul Clujului	69
Bibliografie	77
